

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Siyasal Bir Portre: Ziya Gevher Etili

A Political Portrait in the Early Republican Period: Ziya Gevher Etili

Murat KARATAŞ*

ÖZET

Bu makale, 1923-1943 yılları arasında, önce gazetecilik daha sonra milletvekilliği görevini üstlenmiş Ziya Gevher Etili'nin siyasi görüş ve faaliyetlerini incelemektedir. Etili, 1920 yılında Ankara'da yayınlanmaya başlayan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin yazı işleri müdürü ve 1927-1943 yılları arasında Çanakkale milletvekili sıfatıyla, Türkiye'de erken dönem cumhuriyet tarihinin önemli gelişmelerine şahit olmuştur. Nitekim siyasi görüş ve faaliyetleri de bu dönemin karakteristik özellikleri ile paralel olarak yön bulmuştur. Dönemin milliyetçilik anlayışının birçok özelliğini bünyesinde barındıran Etili, gerçekte, idari, kültürel, ekonomik ve sosyal görüşlere sahip çok yönlü bir şahsiyettir.

ANAHTAR KELİMELER

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Çanakkale Milletvekili, Ankara Halkevi, Anadolu Ajansı.

ABSTRACT

This article examines the political view and activities of Ziya Gevher Etili, who worked first as a journalist and later as a deputy in the parliament between the years 1923-1943. As the editor of the Hâkimiyet-i Milliye Newspaper (which had been published in Ankara since the year 1920) and as a deputy of Çanakkale in the Turkish Parliament between the years 1927-1943, Etili witnessed the important developments of the early republican period in Turkey. Thus his political view and activities had been in parallel with the characteristic features of this period. Incorporating numerous characteristics of the period's nationalist ideology, Etili actually was a sophisticated character with administrative, cultural, economic and social views.

KEY WORDS

Hâkimiyet-i Milliye Newspaper, Çanakkale Deputy, Ankara People's House, Anadolu Agency

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, muratkrats@yahoo.com

Giriş: Ziya Gevher Etili Hakkında

Osman Efendi ve Gevher Hanım'ın çocukları olan Ziya Gevher, 1892 tarihinde Üsküdar'da doğmuştur. Babasının mesleği ile ilgili olarak 8-9 yaşlarında Ankara'ya yerleştiği anlaşılan Gevher, Taşmektep'te (Ankara Atatürk Lisesi) orta öğrenimini tamamlamıştır.(TBMMZC, 26.5.1939:282) İstanbul Hukuk Fakültesi eğitimi için İstanbul'a yerleşmiş, mezun olduktan sonra çeşitli gazetelerde çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında silah altına alınarak 27 Mayıs 1914-10 Mayıs 1915 tarihleri arasında talimgâhta, daha sonra Dördüncü Ordu'ya mensup olarak Suriye Cephesi'nde bulunmuştur. 1915 yılının Mayıs ayında asteğmen, Eylül ayında teğmen rütbesine yükselmiştir. 1921 yılının Kasım ayında Ankara Sultanisi Fransızca öğretmenliği yapmıştır.(Öztürk, 1995:176) Mudanya Mütarekesi'nden sonra gazetecilik mesleğine geri dönmüş, 1921 yılı başlarında Ankara'ya gelerek Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bu süreçte, İtalya asıllı Tarihçi ve Gazeteci Ferrero Guglielmo tarafından 1921 yılında yayınlanan, "*The Ruin of The Ancient Civilization and Triumph of Christianity*" adlı eseri, "*Medeniyet-i Kadimenin Zevali*" ismiyle Türkçe'ye çevirmiş ve 1923 yılında yayınlamıştır. (Guglielmo, 1339)

Gevher, 1926 yılına kadar Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki Yazı İşleri Müdürü görevine devam etmiştir.(Tercüme-i Hâl, 1927) 1927 yılında Çanakale Milletvekili olarak TBMM'ye girişinin ardından 1943 yılına kadar aynı görevi sürdürmüştür. 15 Kasım 1927 tarihinde İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen Gevher, (BCA, 30.10.0.0.196.345.8) 16 yıl boyunca mecliste bulunmuş, meclis divan kâtipliği görevlerini üstlenmiştir.

Ziya Gevher Bey kimi idari faaliyetlerde de bulunmuştur. Türkiye Ziraat Bankası İdare Meclisi umumi heyeti arasındadır ve yılda bir toplanan Umumi Heyet toplantılarına katılmaktadır.(Cumhuriyet, 31.10. 1930:6; Cumhuriyet, 26.10. 1931:8) 1946 yılından sonra "*Türk Eğitim Derneği*" ismini alacak Türk Maarif Cemiyeti'nin (Cumhuriyet, 30.6.1931:3) ve daha sonra "Türk Hava Kurumu" ismine dönüşecek olan ve 16 Şubat 1925 tarihinde kurulan Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır.(Cumhuriyet, 27.11.1930:3)

1927 yılında milletvekili seçildiğinde evli ve iki çocuklu olan Gevher, talihsiz bir olay yaşamıştır. 3 Ağustos 1931 tarihinde eşi Melahat Hanım'ı, zehirlenme sonucu kaybetmiştir. Melahat Hanım, kimi idari faaliyetlerde bulunan ve Ankara'nın önce gelen kadın simaları arasında olan aydın bir kişidir. Ankara Belediyesi aza seçimlerinde, aday gösterilmiş ve seçilmiştir.(Cumhuriyet,

16.9.1930:2) 29 Haziran 1931 tarihinde toplanan Maarif Cemiyeti Senelik Kongresi'nde de Melahat Hanım, merkez heyetine aza olarak seçilmiştir.(Cumhuriyet, 30.6.1931:3) Basına yansıyan habere göre, on gün önce yedikleri yemekten zehirlenen Melahat Hanım, iki çocukları ve iki hizmetçileri, mide bulantısı rahatsızlığı dolayısıyla hastaneye kaldırılmışlardır.(Cumhuriyet, 4.8.1931:3) Vefatın ardından Melahat Hanım, Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir. Defin törenine, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Adliye Vekili Yusuf Kemal, Sıhhiye Vekili Refik Saydam, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan gibi hükümet ve belediye çalışanları katılmışlardır. Mezar başında Hâkimiyet-i Milliyeye Yazı Müdürü Naşit Hakkı Bey, kısa bir hitabede bulunmuştur. Defin günü aile hizmetçilerinden birisi de vefat etmiş; çocuklarla Ziya Bey'in de durumu fenalaşmıştır.(Cumhuriyet, 4.8.1931:1,4) Yapılan incelemeler sonucu, Ziya Bey'in ve ailesinin "*Paratifo*" hastalığına yakalandıkları duyurulmuştur.(Cumhuriyet, 7.8.1931:3) 10 Ağustos 1931'de, basına yansıyan bir habere göre, Ziya Bey ve çocuklarının hastalığı iyileşmeye başlamıştır.(Cumhuriyet, 11.8.1931:3) 17 Ağustos'ta da Ziya Bey ve çocukları hastaneden taburcu edilmişlerdir.(Cumhuriyet, 16.8.1931:3)

Ziya Gevher, 19 Şubat 1932 tarihinde açılan Ankara Halkevi'nin açılış merasiminde görev almıştır.(Cumhuriyet, 20.2.1932:1) Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'ya geliş günü olan 27 Aralık 1919'un yıldönümünün "*Gazi Günü*" olarak kabul edilmesinin ardından yapılan ilk kutlamaları, Ankara Halkevi'nde organize etmiştir. Ankara Halkevi Reisi olarak, toplantı salonunun düzenlenmesi ve temsil hazırlanması gibi faaliyetlerle, Başkent'in kutlama merkezi haline gelecek olan Ankara Halkevi'nde, 1932 yılında bahsi geçen günün kutlanması için ciddi çaba sarf etmiştir.(Cumhuriyet, 11.12.1932:5; Atatürk 19 Yıl Önce..., 1938:25) Kutlamalara önde gelen devlet erkânı katılmıştır. Dr. Reşit Galip, günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapmıştır.(Galip, 1933:11-13) 18 Ocak 1933 tarihinde Ziya Bey Ankara Halkevi reisliğinden "*uzun süren hastalığı sebebiyle*" istifa etmiş; yerine Erzurum Milletvekili Nafi Atuf Bey tayin edilmiştir.(Cumhuriyet, 19.1.1933:3)

Soyadı Kanunu'nun çıkmasından sonra Ziya Gevher'in "*Evalp*" soy ismini aldığı görülmektedir.(Cumhuriyet, 28.11.1934:5) Ancak daha sonra Etili soy ismini kullanmıştır.(Cumhuriyet, 5.2.1935:5) Mesleki formasyonu gereğince basın ile ilgili olan gelişmelerde aktif rol oynamıştır. Basın Kurumu'nun ilk kurultayına katılan ve İçişleri Bakanı ve o sırada kurultay başkanlığı yapan Şükrü Kaya'dan sonra söz alan Etili, basın ailesinin hususi ve şahsi işlerini gözden geçirmekle değil; "*basın ailesinin bu devrim içinde nasıl faydalı bir unsur olabileceği*

hususunun tetkiki fikri" ile meşgul olduğunu söylemiş; gazetecilik mesleğinin ilerlemesi için de bütün gazetecilerin devam etmeye mecbur olacağı bir "gazetecilik akademisi" kurulmasını önermiştir.(Ulus, 28.5.1935:1)

1943 yılında tekrar milletvekili adayı olarak gösterilmediği için (Koçak, 1986:332) meclise girememiş; 16 yıllık parlamento hayatı bitmiştir. Ancak kimi idari faaliyetlerde görev almaya devam etmiştir. 12 Ağustos 1946 tarihinde Anadolu Ajansı'nın İstanbul Müdürlüğü'ne atanmıştır.(Cumhuriyet, 13.8.1946:3) 17 Mayıs 1948 tarihinde ise Anadolu Ajansı'nın Genel Müdürü olmuştur.(Öztürk, 1995:177) Bu süreçte, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer ile Polis Vazife ve Salahiyeti Kanunu hakkında görüşmelerde bulunmuştur.(Cumhuriyet, 19.7.1947:1) CHP ile ilişkilerini sıcak tutan Etili, 30 Mart 1947 tarihinde Kadıköy Halkevi'nin düzenlediği İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü etkinliklerine katılmıştır. (Cumhuriyet, 31.3.1947:3) Bu dönemde İstanbul Ajans Müdürü ve CHP Partisi İl İdare Kurulu üyeliği yapan Etili, üyeler arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle İdare Kurulu üyeliğinden istifa etmiştir.(Cumhuriyet, 19.7.1947:4) 14 Mayıs 1948 tarihinde İstanbul Ajansı Müdürlüğü'nden Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır.(Akşam, 15.5.1948:2) Ertesi gün vazifesine başlamak üzere Ankara'ya gitmiştir. 3 Aralık 1951 tarihinde Anadolu Ajansı'ndan da istifa ederek ayrılmıştır.(Cumhuriyet, 4.12.1951:3) Bu istifanın ardından ticari işlerle meşgul olmuştur. Gerçekte Etili'nin ticarî hayatla bağlantısı, milletvekili olmadan önceki tarihlere dayanmaktadır. Etili, 1925-1927 yılları arasında, Ankara'nun önde gelen firmaları arasında bulunan ve 9 Mart 1925 tarihinde 200.000 lira sermaye ile kurulan Anadolu Otomobilleri ve Otobüsleri Anonim Şirketi Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.(Koç, 2013: 61) Emeklilikten sonra da 1951-1958 yılları arasında, Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi Yönetim Kurulu üyeliğini sürdürmüştür.

Mehmet Etili, Ali Etili ve Lale Etili'nin babası, Malike Etili'nin eşi Ziya Gevher Etili, 16 Ekim 1968'de vefat ederek İstanbul Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verilmiştir.(Milliyet, 18.10.1968:7)

1. Gazetecilik Hayatı

Ziya Gevher'in, İstanbul Hukuk Mektebi'ni tamamladıktan sonra gazetecilik işleri ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Ancak O'nun gazetecilik mesleğinde en yoğun olarak meşgul olduğu devre, 1921 yılının başlarında Ankara'ya gelerek Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde görev alması ile başlamıştır. Yazı İşleri Müdürü olarak, büyük oranda gazetenin sorumluluğunu da üstlenen Gevher, "gazeteye can veren" kişi olmuştur. (Şapolyo, 1971:197) Kansu'nun deyimiyile

Gevher, “*tahta bir masanın kenarında, beş numaralı kötü bir lambanın ışığı altında*” görevini yerine getirmeye çalışmıştır.(Kansu, 1986:504) 1921-1927 yılları arasında Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nin idari sorumluluğunu devam ettirmekle birlikte 1923 yılının Mayıs-Eylül ayları arasında, Türkiye’nin gündemine dair başyazılar kaleme almıştır. 1927 yılında kendisini TBMM’ye milletvekili olarak taşıyacak görüşlerini de bu esnada dile getirmiştir.

Ziya Gevher’in Hâkimiyet-i Milliye’deki başyazılarını iç politika ve dış politika biçiminde iki eksende incelemek mümkün görünmektedir. Dış politikaya dair yazıları, büyük oranda memleketin esas meselesi olarak gündemde olan Lozan Antlaşması etrafında yoğunlaşmaktadır.

Lozan Antlaşması’nın maddi meseleleri, bu konudaki yazılarında en çok görüş bildirdiği alandır. Görüşmeler esnasında Polonya’nın kapitülasyon talebini eleştiren Gevher, Lehlerle dost olan Türkiye’nin, böyle bir müzakere açılması için taleplerinin şaşırtıcı olduğunu ifade etmiştir.(Gevher, 29.5.1923:1) Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nden arta kalan dış borçlarını inkâr etmeme düristlüğünü göstermiş olmasına rağmen, borçların altın ile ödenmesi talebini eleştirmiştir. Özellikle bu konuda Fransa’nın ısrar ettiğini vurgulayan Gevher, “*altın vereceksiniz diye bizi harap etmeye kalkışanlar ile davamız, derhal bir istiklal davası halini alır*” diyerek görüşmelerin bu tarz ileri atılan haksız iddialarla sürüncemede bırakılmasına itiraz etmiştir.(Gevher, 17.6.1923:1) Geride “*yıkık bir yurt bakiyesi*” kalmış olmasına rağmen, borçların kağıt para ile ödenmesi karından vazgeçilmek istenmesini, Türkiye’nin omuzlarına daha ağır bir yük yüklemek manasına geldiğini ifade etmiştir.(Gevher, 21.6.1923:1) Yine benzer olarak, I. Dünya Savaşı sırasında zarar gören nakliye şirketlerine bedel ve tazminat ödenmesi meselesine de değinen Gevher, ilgili şirketler ile Ankara hükümeti arasında görüşülerek çözülebilecek böyle bir konunun, sulh anlaşmasında ele alınmasını eleştirmiştir.(Gevher, 18.6.1923:1) Özellikle şirketlerin etkisi ile maddi konularda gereksiz ısrarlar yüzünden, askeri zaferin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen, hiçbir milletin bu kadar sulh için bekletilmediğini vurgulamıştır.(Gevher, 27.6.1923:1) Lozan’da bulunan yabancı devlet basınında, bu anlaşmanın önemine dair haberler görülemediğini ifade eden Gevher, sulh meselesinin sıcak tutulmak istenmediğini; Türk murahhaslarının bütün çabalarına rağmen görüşmelerin ilerlemesi hususunda bir durgunluk mevcut olduğunu dile getirmiştir.(Gevher, 4.7.1923:1) Bu durgunluğun aşılması amacıyla, Türk murahhasları tarafından nota verildiğini ifade eden Gevher, yabancı murahhasların hükümetleri tarafından tam yetki verilmemiş gibi hareket ederek devamlı surette emir beklediklerine işaret etmiş; Türkiye açısından sulh olarak görülen

bu görüşmelerin yabancı memleket temsilcileri tarafından sarraflığa döndürülme gayretlerini eleştirmiştir.(Gevher, 5.7.1923:1) Türk murahhaslarının verdikleri notanın işe yaradığını duyuran ve sorunların çözümü için gayretlerin başladığını ifade eden Gevher, (Gevher, 9.7.1923:1) imzaya oturmak için tek engelin, şahsi menfaat peşinde ısrarcı olan birkaç şirketin haksız talepleri olduğunu söylemiştir.(Gevher, 10.7.1923:1) Türklerin sulh arzularından faydalananarak, imtiyazlar konusunda kesin çözümler bulmadan imza atılmasını sağlama-ya çalışılmasının samimiyetsizlik olduğunu ifade eden Gevher, iktisadi bağımsızlıktan asla ödün verilmeyeceğini vurgulamıştır.(Gevher, 11.7.1923:1) Görüşmelerin son aşamasında İngiliz donanmasının boğazlarda kalması fikrinin yeniden ortaya atılmasını, samimiyetsizliğe örnek olarak vermiş,(Gevher, 13.7.1923:1) Avrupa'daki en büyük tehlike olarak tasvir ettiği "*Sermayedarlar Teşkilatı*"nın hükümetleri menfi etkilediğini ifade etmiştir.(Gevher, 16.7.1923:1) Bu bakımdan görüşmelerin, pürüzsüz bir anlaşma ile sonuçlanmayabileceğini duyurmuştur.(Gevher, 17.7.1923:1) I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de hak ve adaletin elde edilmesi için ikinci bir mücadeleye girmek zorunda kaldığını ifade eden Gevher, barışı en çok Türkiye'nin hak ettiğini dile getirmiştir.(Gevher, 18.7.1923:1) Nitekim Lozan Antlaşması'nın Türkiye için dokuz senelik bir mücadeleden sonra elde edildiğini ileri sürmüştür.(Gevher, 20.7.1923:1)

Lozan görüşmeleri esnasında Fransa'nın sınır konusunda problem çıkarmasını ele alan Gevher, Fransız diplomatlarının Türkiye aleyhinde olan ısrarlarını manasız bulmaktadır. Ankara Antlaşması'na ve iki yıldan fazla süredir silahlı bir çatışma içerisinde olunmamasına rağmen Fransa'nın maddi kaygıların hâkim olduğu başka kaynaklardan etkilenerek samimiyetten uzak davrandığını ifade etmiştir.(Gevher, 4.5.1923:1) Lozan'dan gelen telgraflara dayalı olarak, kuzeybatı sınırındaki Karaağaç meselesinde Türkiye'nin fedakârlıkları kabul ettiğini ve müzakerelerin bu safhasının sona yaklaşıldığını duyurmuştur.(Gevher, 30.5.1923:1)

Gevher'in yazılarında Lozan görüşmeleri dolayısıyla Türkiye ile diğer devletler arasındaki ilişkiler de ele alınmıştır. Türkiye ve Amerika ilişkileri konusunda, Amerika'nın sömürü amacını gütmeyen dost bir ülke olduğunu ifade etmiştir.(Gevher, 31.5.1923:1) Lozan Antlaşması'nın ardından imzalanan Türkiye-Amerika anlaşmasını ele alarak, "*hiç savaşmamış iki devlet*" arasındaki iyi ilişkilere değinmiş; Milli Mücadele döneminde, manda tartışmaları neticesinde "*ehven-i şer*" görülen Amerika'nın, artık "*müsavi haklara malik bir millet*" olduğu vurgusunu yapmıştır.(Gevher, 9.8.1923:1) Lozan görüşmeleri devam ederken

Rus murahhaslarından Mösyö Verenskiy'nin suikasta maruz kalması konusunda, eski usul silahlarla Rusya'nın yok edilemeyeceğini belirtmiş ve Türk-Rus dostluğundan bahsetmiştir.(Gevher, 14.5.1923:1) Milletler arasında yaşanan savaşların dahi unutulup dostluğa dönüşebileceği; ancak suikast biçiminde yapılan saldırıların uzun vadeli kin doğuracağını vurgulayan Gevher, Ermeni komiteleri tarafından yapıldığı iddia edilen bu suikastın nasıl ve ne şekilde yapılabildiğinin araştırılması ve açıklanmasının bir mecburiyet olduğunu dile getirmiştir.(Gevher 15.5.1923:1) Lozan'da bulunan İsmet Paşa ve heyetinin maruz kalabileceği bir tehlike karşısında Türkiye'nin ileri atılmaktan çekinmeyeceğini ifade etmiş, "*İsmet Paşa'ya tevcih olunacak bir kurşun veya hançer evvela milletin kalbinden geçer*" demiştir.(Gevher, 23.5.1923:1) Rus basınında Türkiye aleyhine çıkan bir habere tepki göstermiştir. "Yeni Fikir" isimli bir gazetenin, Ankara'da yaşayan bir Rus vatandaştan aldığı telgraf üzerine, Türkiye'de 1 Mayıs kutlamaların hükümet baskısı ve takibatı altında kaldığına dair haber yapmasını eleştiren Gevher, Türkiye'de Rus aleyhtarı bir yazıya müsaade edilmediğini; ancak Rus hükümetinin böyle aslı olmayan bir habere neden müdahalede bulunmadığını sormuştur.(Gevher, 29.6.1923:1) Lozan Antlaşması'ndan sonra İtalya'nın Yunanistan'a askeri müdahalede bulunmasını, I. Dünya Savaşı'nda müttefik olan bu iki devlet arasındaki tezat duruma dikkat çekmiştir.(Gevher, 3.9.1923:1) İtalya'nın, Fransa'yı yanına çekmeye çalıştığını vurgulamış, İngiltere'nin ise Yunanistan'a destek olma gayretlerini değerlendirmiştir. Gevher'e göre, Türkiye kendi sınırları içerisiyle meşgul olmanın yanı sıra çok yakınında cereyan eden bu mesele ile alakadar olmalıdır.(Gevher, 18.9.1923:1) Sadece Akdeniz'den değil; Bulgaristan ve Yunanistan ilişkileri dolayısıyla Balkanlar'dan da Türkiye'yi etkide bulunduracak menfi bir durumun ortaya çıkabileceği uyarılarında bulunmuştur.(Gevher, 20.9.1923:1)

Gevher'in yazılarında, Lozan görüşmeleri ve bu görüşmelerin iç politikaya yansımaları hususu da ele alınmıştır. Lozan'da birçok meselenin halen çözülmeden bekletildiğini vurguladığı yazısında, yabancı devletlerin 28 Haziran tarihinde Türkiye'de yapılacak olan seçimleri beklediklerini, bu seçimlerden sonra oluşacak vaziyete göre davranmak için görüşmeleri ağırdan aldıklarını ileri sürmüştür.(Gevher, 17.5.1923:1) Lozan Antlaşması'nın bir an önce sonlandırılmasına Türkiye'nin taraftar olduğunu; memleket içerisinde çeşitli imar ve kalkınma hareketlerinin yapılması için zamanın çok değerli olduğu vurgusu, hemen hemen konuyla ilgili bütün yazılarındaki temel vurgu olmuştur. Bir diğer taraftan, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonraki yazılarında dahi, yabancı memleketlerdeki Türk imajı hususunu ele almıştır. Gevher'e göre Türkler, en çok kabiliyet ve ilerleme gösterdikleri zamanlarda yabancı devletlerin husumetlerine

uğramaktadır. Birçok devletlerin Doğu'daki menfaatleri için kuvvetli bir Türkiye istemediğini ifade eden Gevher, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen tehlikesiz bir geleceğin henüz yaratılmadığını ve vatandaşların her an dikkatli olmaları gerektiğini dile getirmiştir.(Gevher, 7.8.1923:1) Benzer biçimde sulh imzalanmasının, emniyetli bir gelecek ve refah sağlamadığını dile getirmiştir.(Gevher, 28.8.1923:1) Lozan Antlaşması'nın değerlendirilmesi hususunda ise Gevher, iktisadi ve mali bağımsızlığın kazanıldığı vurguları ile öne çıkmaktadır. Gevher'e göre İsmet Paşa ve ekibi, yalnız bir savaş vaziyetini bitirmekle kalmamış, aynı zamanda *"felaketli asırların bizi altında bıraktığı enkazı, müşterek bir sa'y ile"* kaldırmıştır.(Gevher, 13.8.1923:1)

Ziya Gevher'in yazılarının iç politikaya dair olan kısımları, 1923 yılı milletvekilliği seçimleri zamanına denk geldiği için, bu konu özellikle işlenmiştir. Yaklaşan seçimlerle ilgili olarak İstanbul'dan adaylığını koyan Lütfi Bey'in seçim beyannamesini ele alan Gevher, sert bir yazı yazmıştır. Lütfi Bey'in *"Oylarımızı bana veriniz. Ben, İstanbul'u tekrar yeniden payitaht yapacağım"* ifadelerini aktaran Gevher, Lütfi Bey'in saltanatçılık yaparak millet üzerinde etki sağlamaya çalıştığını söylemiştir. *"Eski kitap sayfaları arasından hayat uman bir zat"* olarak nitelendirdiği Lütfi Bey'e, Yeni Türkiye'deki genç neslin *"Hâkimiyet-i Milliye'nin kurbanı olmaya yemin"* ettiklerini dile getirmiştir.(Gevher, 27.5.1923:1) Ankara'da yapılacak olan milletvekili seçimleri ile ilgili de kısmen yerel yazılar yazan Gevher, halkın tanınmış kişilere oy vermelerinden daha çok, çalışacağını düşündüğü kişilere oy vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Gevher'e göre, meclise seçilecek milletvekili Ankara'nın temsilcisi değil; tüm Türkiye'nin temsilcisi olma yetisine sahip bulunmalıdır.(Gevher, 19.6.1923:1) Bu nedenle Ankaralı olmayan bir adaya yabancı gözü ile bakılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yerli-yabancı ayrımının yanlış olduğu, her ikisinin de vatandaş olarak memleketi hizmet etmek emelinde birleştiği vurgusu yapan Gevher, Milli Mücadele dönemindeki birlikteliği örnek vermiştir: *"Müşterek vatanın, müşterek emelleri için ölümde birleşenler, müşterek haktan hiç kimsenin mahrum olduğunu isteyemeyiz"*(Gevher, 20.6.1923:1) Milletvekili adayları olarak gösterilenler arasında çeşitli meslek dallarını temsil edenlerin bulunduğu ve *"halkçılık gibi kurtarıcı bir emel"* etrafında birleştiğini vurgulamıştır.(Gevher, 22.6.1923:1) Milli Mücadele dönemi birlikteliğinin seçim arenasında da gösterilmesi gerektiğini, şu şekilde ifade etmiştir: *"Muharebe saflarında iken hedefe onların işaretini ile vasil olduk. İhya ve imar ordusunu toplamakta da hepimiz onların tavsiyesini yerine getireceğiz. Müdafaa-i Hukuk namzedlerinin zaferi, bu tavsiyenin tahakkuku demektir ve bu, tahakkuk edecektir."*(Gevher, 26.6.1923:1) Meclisin ikinci devresinin açılması ile ilgili yazdığı yazıda ise, bir önceki meclisin düşmanı memlekette çıkarmak amacını yerine

getirdiğini, şimdiki meclisin ise *“ihya ve imar devresini”* açmak görevinde olduğunu ifade etmiştir.(Gevher, 12.8.1923:1)

Gevher'in yazılarında memleketteki muhalefete dair olanlar da bulunmaktadır. Yunan askerine sığınan Çerkes Ethem birliklerinin Atina merkezli kurdukları *“Anadolu İhtilal Komitesi”*ni ele alan Gevher, bu komitenin savaşla son veremedikleri Anadolu Türklüğü'ne hile ile son verme amacıyla olduğunu ifade etmiştir. Yunan işgali sırasında Anadolu'da yaşanan insanlık dışı muamelelerin unutulmadığını, Türklük aleyhtarı insanların hariçte olduğu kadar dahilde de faaliyette bulduklarını söylemiştir.(Gevher, 11.5.1938:1) İstanbul'da çıkan Tanin Gazetesi'nde başyazılar kaleme alan Hüseyin Cahit'in Yeni Türkiye'ye mesnetsiz olarak saldırdığını iddia eden Gevher, seçimlerin yenilenmesi kararı, Lozan görüşmeleri ve seçimlerdeki Müdafaa-i Hukuk milletvekili adayları hakkındaki yazılarını eleştirmiştir. Muhalefetsiz bir meclis yaratılmak istendiği eleştirilerine karşı, memlekette bir inkılap devresi yaşandığını hatırlatan Gevher, memleketin sadece İstanbul'dan bakılarak görülemeyeceğini söylemiş; *“Türklerin vicdanlarından çıkan mefkureyi yeniden kurmak için düşmanlar ortadan kalkmış olsa idi”* Cahit Bey ile aynı fikri paylaşabileceğini ifade etmiştir.(Gevher, 28.6.1923:1) 12 yıl boyunca yaşanan savaşlara muhalefet zümresinin *“menfi, yıkıcı ve hatta memlekete hıyanet getirici”* rol oynadığını ifade eden Gevher, bu kadar uzun süre ıstırap çeken vatandaşın muhalefetten ziyade çalışma ve refah beklediğini dile getirmiştir.(Gevher, 19.9.1923:1) Ahmet Emin'in, imar ve bakıma muhtaç bir şehir olarak Ankara'nın başkent olamayacağını ifade ettiği yazısına karşı ise, yüzyıllık bir ihmalin neticesi olan imarsızlığı Yeni Türkiye'nin onaracağını söylemiştir.(Gevher, 21.8.1923:1) Gevher'e göre, Ankara ve İstanbul arasında, millet duyusu açısından fark vardır. O'na göre, *“Medeniyet ve terakki işareti, semalarda yükselen güzel binalar, taze ve nuhnevaz rüzgarlar getiren geniş parklar, üzerinde sendelemeksizin yürünen muntazam sokaklar değil; bunların hakiki sahibi olmak ve onları yapabilmek ve idame edebilmek istidadında bulunmak”* önemlidir.(Gevher, 29.8.1923:1) Bu bakımdan Ankara'da yaşayan sakinlere de bazı mesajlar vermiştir. Bir işi yapmanın yanı sıra korumanın da gerekli olduğunu söyleyerek, vatandaşların çevreyi temiz tutmalarını bir alışkanlık haline getirmeleri gerektiğini ifade etmiştir.(Gevher, 3.8.1923:1) Özellikle Ankara'nın içme sularının mikroplardan arındırılması hususunda gerek Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin gerekse Sağlık Bakanlığı'na bağlı doktorlar bir an önce el atması gereken bir konu olduğunu ifade etmiştir.(Gevher, 13.9.1923:1)

Lozan Antlaşması vesilesi ile İsmet Paşa'yı olduğu kadar Mustafa Kemal Paşa'yı da ön plana çıkaran Gevher'in yazılarında, hem yeni devletin yapısı

hem de kurucusu hakkında değerlendirmeler vardır. Mustafa Kemal'in Lozan Antlaşması'ndan sonra meclis nutkunu ele alan Gevher, Yeni Türkiye'nin "*halk devleti, halkın devleti*" olduğunu ve "*eşhas devleti*"ne son verdiğini dile getirmiştir.(Gevher, 15.8.1923:1) 26 Ağustos'un yıldönümü vesilesi için yazdığı makalesinde ise, karışık ve dolaşık bir çevre içerisinde millete yol gösterecek rehberlerin zorunlu olduğunu ifade etmiş, "*Bu isabet-i nazarı, gerek harp hayatında ve gerek sulh hayatında bize gösteren Mustafa Kemal Paşa olmuştur*" demiştir.(Gevher, 26.8.1923:1)

Yazılarının bir kısmını ihtiyat zabitlerinin maaşları konusuna ayıran Gevher, Milli Mücadele döneminde üzerine büyük yükler alan ordu mensuplarına yönelik maddi iyileştirmeler yapılmasını talep etmiştir.(Gevher, 31.7.1923:1) Nitekim, kendisinin de İhtiyat Zabitleri Teavün Cemiyeti'nin idare heyetinde bulunduğu (Öncü, 2009:345) düşünüldüğünde, konu hakkındaki hassasiyetinin yakın temas halinde bulunduğu kesimden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Hükümetin Türkiye'ye zafer kazandıran ordu mensubu gençlere maddi refah sağlanması için elinden geleni yapması gerektiğini ifade etmiştir.(Gevher, 5.9.1923:1) Nihayet, meclisin böyle bir iyileştirme konusunda karar verdiğini duyurmuştur.(Gevher, 10.9.1923:1) Ancak, maaş konusuyla ilgili olarak Duyunu Umumiye İdaresi'nde çalışan ve yüksek maaş alan şahıslar için yazdığı bir makale dikkat çekicidir. Çoğu gayrimüslim olan bu "*gözdeler sürüsü*"nün, bakan ve milletvekillerinden dahi fazla maaş aldıklarını ifade eden Gevher, Yeni Türkiye için büyük bir israf kaynağı olan bu duruma meclis tarafından müdahale edilmesi gerektiğini söylemiştir.(Gevher, 4.9.1923:1)

Gevher, Türk gencinin mesleki formasyona sahip olarak yetiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Özellikle Maliye, İktisat ve Nafia vekillerine hitaben, açık mektup şeklinde yayınladığı başyazısında, Türkiye'de çalışacak olan yabancı şirketlere, Türk genci istihdam edilmesini önermiştir. Ancak bu istihdamın, nitelik dolayısıyla "*amelelik ve memurluk*" ötesine gidemeyeceğini ifade ederek, mütehassis yetiştirmek için ne gibi çalışmalar yapıldığını sormuştur.(Gevher, 1.8.1923:1) Aynı zamanda, ilim, fen ve terakki sahalarda Türklere rehberlik edebilecek yabancı mütehassısların memlekete çağrılmasının ileri bir hamle olacağını ileri sürmüştür.(Gevher, 7.9.1923:1) Lozan Antlaşması'ndan sonra başlayan mübadele işlerine "*Öz Vatan*" yaratılması biçiminde bakan Gevher,(Gevher, 30.8.1923:1) yalnız, kış şartları nedeniyle zarara uğrayacaklarını

düşündüğü mübadiller için, uygun mevsim şartlarının sağlanana kadar bekletilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.(Gevher, 11.9.1923:1)

2. Siyasi Hayatı

Gevher, 1927 yılı genel seçimlerinde Biga'dan milletvekili adayı olmuş, 417 adet ikinci seçmenin oylarından 398'ini alarak milletvekili seçilmiştir. Çanakkale merkezden 43, Biga'dan 122, Lapseki'den 51, Ezine'den 61, Bayramiç'ten 57, Gelibolu'dan 32, Eceabat'tan 15, İmroz'dan (Gökçeada) 14 ve Bozcaada'dan 3 oy almıştır. 11 Eylül 1927 tarihinde mazbatasını alarak mecliste çalışmaya başlamıştır.(TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1927)

2.1. TBMM Üçüncü Dönem Faaliyetleri (1927-1931)

Ziya Gevher, Çanakkale Milletvekili olduğu süre içerisindeki meclis görüşmelerinde çeşitli konuşmalar yapmıştır. Bu ilk dönem görüşmelerin birçoğu, mevcut konu hakkında katkı sunmaktan öteye gidememiştir. Mesleki formasyonu gereği, Türkçe kelimelerin kullanımı ve anlam bozukluğuna yol açacak ifadelerin düzeltilmesi için müdahalelerde bulunmuştur. Başvekâletin 1927 senesinin bütçesine beş bin lira ilâvesi hakkındaki kanun lâyihası ve Bütçe Encümeni mazbatasını görüşmeleri esnasında söz alan Gevher, Resmî Ceride ile Zabıt Ceridesi'nin ayrı ayrı şeyler olduğunu; Resmî Ceride Başvekâletin Müdevvenatı Kanuniye Müdüriyeti tarafından neşredilirken Zabıt Ceridesi'nin parlamento tarafından ayrıca neşredildiği açıklamasında bulunmuştur.(TBMMZC, 8.12.1927:93) Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeninin Raporu hakkında ise, vezne ile muhasebenin beraber yürüdüğü, vezne ne kadar para olduğunu muhasebecilerin her gün incelediğini, eğer bir açık varsa âmirlerini derhal haberdar etmeye mecbur olduklarını dile getirmiştir. Bu nedenle muhasebenin veznenin açığını bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. (TBMMZC, 27.12.1927:181) Divanımuhasebat Riyaseti Tezkeresi ve Divanımuhasebat Encümeni Mazbatasını görüşülürken birinci maddede kullanılan "*rukerdan*" kelimesi yerine Türkçe kelime kullanılmasını istemiştir.(TBMMZC, 13.2.1928:173) İstanbul'da Unkapanı ile Azapkapı arasında yaptırılacak demir köprüünün inşası hakkında söz alan Tekirdağ Milletvekili Celal Nuri Bey, "*Banliyö*" kelimesi yerine "*Civar*" kelimesinin kullanılmasının Türkçe açısından daha uygun olduğunu söylemiştir. Gevher ise, "*Civar*" kelimesinin de Türkçe olmadığını ileri sürmüştür.(TBMMZC, 12.4.1928:125) 5 Mart 1928 tarihinde yasalaşacak olan Seferberlik Kanunu hakkındaki görüşmelerde söz alan Gevher, kanun maddelerinde geçen ifadelerin anlamı üzerinde durmuştur. "*Hükmeder*" kelimesinin karşılığının "*hükmedemez*" olduğu; fakat "*hükmedebilir*" ifadesinin olumlu-olumsuz her iki

duruma göre de atıfta bulunabileceğini açıklamıştır. Hükümetin bu şekilde açıklık getirdiği takdirde görüşmelerin çabuk kapanacağını ileri sürmüştür.(TBMMZC, 27.2.1928:232) Belediye Kanunu görüşmelerinde geçen ve ölmüş hayvan kalıntısını tahlil edip sanayide kullanmak anlamında kullanılan “*Teş-nithane*” kelimesini kimsenin anlayamayacağını dile getirmiştir.(TBMMZC, 24.3.1930:60)

Gevher, meclis görüşmeleri esnasında, güncel meseleler hakkında da fikir beyan etmiştir. Hudut ve Sevâhil-i Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiyesi'nin 1928 senesi bütçesi hakkında görüşülen kanun ile ilgili olarak Gevher, Sevinç Vapuru örneği¹ vererek deniz araçlarında gerekli kurtarma vasıtaları olmasına rağmen kullanılmadığı ve sandalların denize indirilemediğini söylemiş; bu konuda Ticaret Vekâlet'inin şiddetli önlemler alması gerektiğini dile getirmiştir. (TBMMZC, 29.12.1927:206) Anadolu - Bağdat Demiryolları İşletme Müdüriyeti ve Haydarpaşa Liman ve Rıhtım İdaresi'nin 1928 senesi beş aylık bütçesi hakkında Nafia Vekâleti'ne, soru yönelmiştir. Gevher, özel sermayeye destek amacını taşıyan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda yer alan Demiryolu idaresinin düşük ücretle sanayi teşekküllerine ait bazı maddeleri taşınması gerektiğini işaretleyerek, bu idarenin kanunun gerektirdiği hükümleri yerine getirmesi gerektiğini söylemiştir.(TBMMZC, 31.12.1927:226)

Ziya Gevher'in 1927-1931 yılları arasındaki Biga Milletvekiliği sırasında, seçim bölgesi adına önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da katılımıyla yapılan yerel seçimlerde Biga, CHF tarafından kaybedilmiştir.(Yetkin, 2004:267) Danıştay tarafından yapılan itirazlar seçim sonucunu değiştirmemiş; aksine 1.100 olan SCF oyu, 1.635'e çıkmıştır.(BCA, 490.1.00.724.478.1:22) Gevher, CHP'nin Çanakkale'de neden yerel seçimleri kazanamadığına dair idari, iktisadi ve sosyolojik çıkarımlar sunan bir rapor yazmıştır. 16 Mart 1931 tarihli ve CHP teşkilatının genel durumuna dair bu inceleme raporunda önemli hususlar söz konusudur. Etili, “*Oldukça hadiseli bir yer*” olarak tasvir ettiği Çanakkale'de “*milli birliğin teessüs edememiş*” olduğunu ileri sürmekle raporuna başlamıştır. Biga, Lapseki ve Çanakkale merkezi'nin “*Türk olmayan, Türkleşmeye adım atmamış*” milletlerden oluştuğunu belirtmiş, Türklerin “*yörük*” veya “*Türkmen*” diye bir kenara atılmasına rağmen “*Boşnak, Pomak, Ar-*

¹ 26 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'dan Bandırma'ya, Bandırma'dan da İstanbul'a hareket eden Marmara ve Sevinç isimli iki vapur çarpışmıştır. Yolcuları ile beraber batan bu vapurlar, deniz seyahati esnasında nakliye araçlarının gemilerde bulunması gerekli olduğu meselesini gündeme taşımıştır. Kaza haberi ve ayrıntılar için bkz. Büyük Gazete, 12.1.1928:7. Konuyla ilgili bir eleştiri yazısı için bkz. Sadak, 17.1.1928:1.

navut, Çerkes ve Çerkesin envai, Rumca'dan başka bir şey bilmeyen Giritli ve hatta son zamanlarda da umulmaz bir cesaretle Yahudi"lerin milli birliği bozduklarını ifade etmiştir.(BCA, 490.1.00.724.478.1:16) CHP'nin Çanakkale'de yeterince anlaşıl-mamış olmasının nedenlerini kavramak için öncelikle bu noktaya temas edil-mesi zorunluluğundan bahsetmiş; "*Türk'ün en kesif muntıkasındaki bu toprakları Türkleştirmedikçe alacağımız her tedbir sun'î olmaz mı?*" diye sormuştur. (BCA, 490.1.00.724.478.1:17) Çanakkale'de parti ile halk arasındaki kopukluğa değinen Gevher, şehirdeki idare aksaklıklarına işaret ederek halkın devlet işlerinden soğumasına yol açıldığını ifade etmiştir. (BCA, 490.1.00.724.478.1:19) Yüksek tahsil görmüş olanları partiye kazandırmaya çalıştığını söyleyen Gevher, "*fikir fırkasının başında inkılabı hazmetmiş münevver insanların*" bulunmasını; parti il teşkilatında ciddi bir disiplin sağlanmasını; parti merkezinin devamlı surette taşra teşkilatlarını teftiş etmesini talep etmiştir. Gevher'in 1930 yılının aydın portresiyle de paralel biçimde, Türk İnkılabı'nın yerleştirilmesi konusundaki önerileri dikkat çekicidir. Gevher, "*bu kadar seri hamleleri, kanunların mecburiyeti-ne sığdırmakla içeriden kabul edildiğini*" farz etmenin yanlışlığına işaret etmiş, "*yapılan işlerden birçoğunun yürümeyerek geriye döneceğini bekleyenler*"in mevcut bulunduğu vurgu yapmıştır. "*Başlarında kasket, üstlerinde dervişlerin, yobazla-rın şalvar ve haydariyeleri, eski medrese tavrı kıyafetleriyle ortada sallanan canlı propa-gandacılar*" karşı önlem alınması gerektiğini belirtmiş ve "*Layıklığı, mektepte din dersleri mefkudiyetini ileri süren, boyuna Medeni Kanunu'muza saldıran kadı bozması dava vekillerine neden hayat hakkı vermekte devam ediyoruz?*" diye sormuştur.(BCA, 490.1.00.724.478.1:24)

Gevher'e göre, şehrin önde gelen okur-yazarlarının Türk İnkılabı'nı iyi an-laması ve halka iyi anlatması gerekmektedir. Bu bakımdan köklü bir sivil kuru-luş olan Türk Ocakları'nın Biga şubesini ziyaret ederek, son yerel seçimlerde CHP'nin neden kaybettiğini anlamak istemiştir. Bölgede önemli bir işlev üstle-nen Türk Ocakları hakkında söyledikleri dikkat çekicidir:

"İlk ayrılık ve nifak kıvılcımı buradan sıçramıştır. Bu kadar ihmal edilmiş, bu kadar yanlış anlaşılmuş ve berbat olmuş başka bir müessese tasavvur etmemize imkan yoktur. Orası bir hars bir fikir müessesesi değil, bütün faziletini, bütün kıymetini kaybetmiş, kahve veya eğlence hatta mübareze ve ayrılık menbaı olmuştur." (BCA, 490.1.00.724.478.1:21)

Gevher'in bu değerlendirmesi, Türk Ocakları kapatılmadan öncedir; ancak bu kurumlar hakkındaki menfi görüşleri daha önceki tarihlere dayanmaktadır. Gerçekte Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi'nde, Türk Ocak-ları meselesi gündeme geldiğinde milliyetçilik hususunda Hamdullah Suphi ile

tartışan Gevher, *“Türk Ocakları’nın fırka murakabesi altında bulunması mevzubahis değildir”* demiş; *“Acaba fırkamız Türk Ocağından daha mı az Türkçüdür?”* şeklinde kritik bir soru sormuştur.(Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, 1927:18) Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı’ndan sonra oluşan siyasi ortamdan Türk Ocakları’nın da etkilenmesinin sonucu olarak Halkevleri doğmuştur. Gevher, Türk Ocakları’nın halk üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin parti aleyhine olduğunu düşünenler arasındadır. Nitekim Gevher, Halkevlerinin kurulması için tüzük hazırlama görevi ile oluşturulan heyetin başkanı olmuştur.(Turan, 1996: 85) Çalışmalarının karşılığı olarak da 19 Şubat 1932 tarihinde açılan Ankara Halkevi’nin ilk başkanı olarak atanmıştır. Gevher’in Ankara Halkevi Başkanlığı dönemine dair daha önce sözü edilen etkinliklerden ziyade göze çarpan bir faaliyeti görünmemektedir; ancak sosyolog Niyazi Berkes’in, aydınlara karşı son derece kibar davrandığını söylediği Ziya Gevher’in Ankara Halkevi Başkanı iken yaşadığı bir anısı dikkat çekicidir. Halkevlerinin kuruluş amaçlarına tezat olmasına rağmen *“siyasal plana çıkma işinin basamaklarından biri”* haline geldiğini söyleyen Berkes’in aktardığına göre Gevher, halkevi binası içerisinde *“halktan olduğu anlaşılan”* birini gördüğünde adeta histeri geçirmiş, *“ne olduğu bilinmeyen kişilerin”* içeri alınmamasını hademelere tembih etmiştir.(Berkes, 2005: 72)

2.2. TBMM Dördüncü Dönem Faaliyetleri (1931-395)

Ziya Gevher, dördüncü dönem meclis seçimlerine katılarak 447 adet ikinci seçmenin oylarından 430’unu almıştır. Bu oyların dağılımı, Çanakkale merkezden 44, Biga’dan 142, Lapseki’den 37, Ezine’den 32, Bayramiç’ten 61, Gelibolu’dan 42, Eceabat’tan 12, Ayvacık’tan 36, İmroz’dan 20 ve Bozcaada’dan 4 şeklindedir.(TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1931) 21 Nisan 1931 tarihinde, milletvekilliği adaylığı ilan edilen Gevher, Samih Rifat, Şükrü ve Osman Niyazi ile birlikte CHP’nin Çanakkale milletvekili adayı olmuştur. (Cumhuriyet, 21.4.1930:5) Çanakkale Milletvekilliği’ne seçilmiş, 26 Nisan 1931 tarihinde mazbatasını almıştır. 4 Mayıs 1931 tarihinde ise Meclis katipliğine seçilmiştir. Ziya Gevher’in milletvekilliği seçimlerinin ardından, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan, Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresi’ne, çok ciddi bir katkı sağlamamışsa da katıldığı görülmektedir.(Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresi, 1931:119,165)

Gevher’in meclisteki ve parti grup toplantılarındaki konuşmalarına baktığımızda, farklı birçok konuda görüş bildirdiği görülmektedir. 11 Haziran 1931 tarihinde toplanan CHP Grup toplantısında, hükümetin hazine masraflarını

azaltmak için hazineden memurlara verilen 70 milyon lira için tenzilat yapılması önerisine karşı çıkmıştır. (Cumhuriyet, 12.6.1931:1,4)

Matbuat Kanunu görüşmelerinde ise, bazı gazetelerin takip ettikleri neşriyat tarzı hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Ali Kemal ve arkadaşlarının Cumhuriyet Türkiyesi basın hayatındaki yerleri hakkında bilgi vermiş; menfi propagandanın artık bittiğine inandığı için hata yaptığını dile getirmiştir. Bazı basın mensuplarının “ellerindeki bir takım baltalar, kazmalar, kargılar ile” devamlı olarak “*milli vicdanı, gençliğin ruhunu*” tahrip ettiklerini ifadeden sonra basın hürriyetinin suiistimal edildiğini söylemiştir. Hükümetin hür basına karşı olmadığını; yalnız başıboş hürriyetin de söz konusu edilemeyeceğini söyleyen Gevher, hükümetin bir an evvel müdahalede bulunması gerektiğini ifade etmiştir. (TBMMZC, 5.7.1931:8-10)

29 Mayıs 1932 tarihli meclis görüşmelerinde Darülfünun meselesinde söz alan Gevher, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak Bey ile münakaşaya girmiştir. Darülfünun’da talebeyi hayata hazırlayacak şubeler olmadığını, Edebiyat şubelerinin lüzumsuzluğunu ileri süren Emin Bey’e karşı Ziya Bey, “*Darülfünun’da yetiştirdiğimiz gençler para peşinde koşmak için yetiştirilmiyorlar... Bir memlekette hakiki hayat ilmin, irfanın hazırladığı hayattır*” diyerek Milli Edebiyat’ın memleket için lüzumundan bahsetmiştir. “*Milli Mücadele’nin şaşalı ve debdebeli destanını kaç edibimiz çıktı da yazdı?*” diye soran Gevher, aksine Darülfünun’da yetişecek gençleri teşvik etmek için Memurin Kanunu’nun düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Konuşmasında, “*Darülfünun nedir? Türkçe’ye tercüme edecek olursak fen evleri mi, fen kaynağı mı, adı ne olacaksa, Darülfünun Emmini Beyefendi’den rica ederim, bununla meşgul olsunlar*” diyerek Türkçe konusundaki hassasiyetini tekrar göstermiştir. (TBMMZC, 29.5.1932:344)

1 Kasım 1932’de Meclis kâtipliğine tekrar seçilen Gevher, 31 Aralık 1932 tarihinde görüşülen Ölçüler Kanunu hakkında söz almış, İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey’e hitaben ilgili kanunun neden ertelendiğine dair bir soru sormuştur. Gevher’e göre “*İnkılaba taalluk eden bir kanun iki sene tehir edilmemelidir*”. Okka, arşın, endaze gibi ölçülerin yeni kabul edilen ile birlikte karışıklık yarattığı, köylünün aleyhine neticeleneceğini izahtan sonra Gevher, geçiş sürecinin iki yıldan bir yıla indirilmesini talep etmiştir. (TBMMZC, 31.12.1932:73-77) 1 Nisan 1933 tarihinde Roma’da toplanacak Uluslararası Parlamentolar Konferansı’nda murahhas olarak katılması için görevlendirilmiştir. (Cumhuriyet, 2.4.1933:1) 19-23 Nisan tarihleri arasında konferansta bulunmuştur. 13 Mayıs 1933 tarihinde, Ankara’da Polis Mektebi yapılmasına dair olumlu görüş bildirmiştir. (Cumhuriyet, 14.5.1933:6) 22 Mayıs 1933’te Matbuat Umum Müdürlüğü’nün

kuruluşu tartışılırken, Türkiye dışında çıkan ve bazen Türkçe basılıp Türkiye’de dağıtılan süreli yayınların; Hariciye Vekâleti’ni değil, Dahiliye Vekâleti’ni ilgilendirdiği konusunda Hakkı Tarık Bey’e destek olmuştur.(TBMMZC, 22.5.1933:289-290) 8 Haziran 1933 tarihinde Ödünç Para Layihası hakkında halk bankalarının faizi konusu meclise taşınmıştır. Konu hakkında söz alan Gevher, her türlü faize karşı olduğunu dile getirmiştir. *“İnsan esareti ne kadar merdut ise insanın iktisadi esareti de o kadar merduttur”* diyen Gevher, Halk Fırkası’nın mensuplarının böyle bir esareti asla kabul etmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Türkiye’de tefeciliğin engellenmesi için *“Yüzde şu kadar alırsan, bana bu kadar ver”* demenin doğru olmadığını ifade etmiştir.(TBMMZC, 8.6.1933:98)

Seçim bölgesi olan Çanakkale’de düzenlenen önemli etkinliklerde bulunmaya gayret göstermiş; 18 Eylül 1933 tarihinde *“Büyük Kurtuluş Günü”* kutlamalarına Osman Niyazi Bey ile birlikte katılmıştır. (Cumhuriyet, 19.9.1933:4)

1 Kasım 1933’te meclis kâtipliğine yeniden seçilen Gevher, 11 Aralık 1933 tarihinde gümrüklerde rüşvetin yasaklanması hakkındaki kanun ile ilgili komisyoncu kullanarak memurlara rüşvet veren tacirlerin de cezalandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Komisyoncu ve kâtibin cezalandırılırken tüccara ceza verilmemesini eleştiren Gevher, kanun maddesinde düzenlenme istemiştir. Trabzon Milletvekili Raif Bey’in tüccarların hür olduğu, böyle bir cezalandırmanın yapılamayacağını bildirmesi ve konunun ceza mahkemeleri kanunu ile alakalı olduğunu belirtmesi üzerine Gevher’in düzenleme talebi kabul edilmiştir.(TBMMZC, 11.12.1933:43-47)

19 Mart 1934’te vergi tarhı hakkında söz alan Gevher, memlekette sınırlı sayıda bulunan, ender yetişen fikir adamlarından alınacak vergide indirim yapılmasını önermiştir. Fikir adamı yetiştirmek gayesi ile çelişir gördüğü vergi tarhı konusunda, bunların içlerinde zengin olabilirse de 10-15 kişiyi geçmeyeceğini söylemiş; doktor ve avukat gibi meslek erbabından alınacak verginin dörtte bire indirilmesini teklif etmiştir. Hiç kimsenin vergiden muaf olmasını isteyen bir adam olmadığını; yalnız tıp doktoru gibi yetişmiş insanı yurtdışından getirmekle de devletin daha fazla masraf yaptığını ifade etmiştir. Maliye Vekili Fuat Ağralı *“sırtında patlıcan satan adamı vergiden muaf tutamazken bu gibi meslek erbabını muaf tutmak nasıl olur?”* diyerek Gevher’in önerisine karşı çıkmıştır ve Ziya Bey’in sunduğu tahrir kabul edilmemiştir.(TBMMZC, 19.3.1934:88-91) Ancak benzer görüşlerini dile getirmeye devam etmiştir. 31 Nisan 1934’te divanı muhasebat kanunu hakkında söz alan Gevher, kurula seçilen insanlara yüksek tahsil şartı getirilmişken, daha önceden bir şekilde seçilmiş insanlarda

bu şartın aranmamasından doğan eşitsizliği eleştirmiştir.(TBMMZC, 30.4.1934:163)

Gevher dil konusuna olduğu kadar kültür konusuna ilgi göstermiştir. Ata binmek ve silah kullanmak gibi özellikler nasıl milli ananeler arasında yer alıyorsa *“tayyareciliğin de bu sahaya dökülmesi”*ni Milli Müdafaa Vekili’nden rica etmiştir.(TBMMZC, 28.5.1934:374)

30 Mayıs 1934 tarihinde masraf bütçesi görüşmelerinde söz alan Gevher, okulların isimleri ile ilgili Maarif Vekili’ne bir uyarıda bulunmuştur. Gevher, okul isimleri arasında halen Pertevnihal, Bezmialem gibi isimlerin kullanıldığını söyleyerek Vekil’in bu isimleri değiştirmesini istemiştir.(TBMMZC, 30.5.1934:494) 4 Haziran 1934’te Kars milletvekili Ömer Kamil Bey’in İskan Kanunu’nda kendi bölgesine dair verdiği mazbatada geçen meskeni yanmış olan ve başka meskeni bulunmayanlar ile 1929’dan önce evinin yangın gördüğüne dair hükümetten mazbata alan kişilere parasız ev verilmesi maddesine karşı çıkmıştır. Gevher, bir tadilname sunarak madde bu şekli ile kabul edilirse, *“harikzede”* olan herkese hak doğacağını dile getirmiştir. Gevher’in uyarısı dikkate alınmış, madde encümende görüşülmek üzere ertelenmiştir.(TBMMZC, 4.6.1934:36-37) 5 Temmuz 1934 tarihinde Belediye Kanunu görüşmelerinde söz alan Gevher, belediyelere yolcu taşımak için otobüs işletmeciliği hakkının tanındığı madde ile ilgili önemli bir uyarıda bulunmuştur. Etili, kamyon benzeri araçların üzeri kapanarak yolcu taşındığını belirterek, bunların insan hayatını riske attığı; İçişleri Bakanlığı’nca tedbirlerin alınması gerektiğini söylemiştir.(TBMMZC, 5.7.1934:444)

CHP Riyaset Divanı tarafından Umumi İdare Heyeti’nde boşalan azalığa seçilen Gevher,(Cumhuriyet, 14.8.1934:3) 26 Kasım 1934’te mecliste lakap ve unvanların kaldırılması hakkında, ağalığın ve efendiliğin *“sözle değil, bir kanunla, kuvvetle mücadele ederek kökünden atmak”* gerektiğini dile getirmiştir.(TBMMZC, 26.11.1934:51) 7 Haziran 1934 tarihinde mecliste görüşülen İskan Kanunu hakkında söz almış, bir kez daha Türkçe kullanımına dikkat çekmiştir. Metinde yer alan kelimelerde öz Türkçe kullanmaya gayret edilmesi, anlaşılması zor ve kulağa kötü gelen kelimelerin kaldırılmasını önermiştir. Aşağılayıcı bir anlamı da olan *“muhacir”* kelimesi yerine *“sığınak”* ya da *“sığındık”* kelimelerini önermiş, gündelik konuşma dilinde yer almayan kelimelerin kullanılmamasına özen gösterilmesini istemiştir.(TBMMZC, 7.6.1934:75) 18 Haziran 1934 tarihinde de *“Veteriner”* kelimesi yerine *“Baytar”* kelimesinin kullanılmasını önermiş; önerisi kabul edilmiştir.(TBMMZC, 18.6.1934:75) 23 Haziran 1934 tarihinde, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okulları tarif ederken kullanılan *“neharî”* ve

“*leylî*” kelimelerinin Türkçe olmadığı; okulları tarif ederken “*neharî*” yerine “*gündüz*”, “*leylî*” yerine “*gece*” ya da “*yatı*” denilmesinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir.(TBMMZC, 23.6.1934:281)

Türkçe konusundaki hassasiyetini de yansıtır biçimde soy ismini “*Etili*” olarak kabul eden Ziya Gevher Bey, 14 Aralık 1934 tarihinde öz Türkçe yazılmayan kanun layihalarının geri gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Ziya Gevher ile Sadri Maksudi arasında uzun ve şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Etili, artık okullardaki öğretmenlerin dahi “*su katılmamış*” öz Türkçe ile konuşmaya başladıklarını; ancak meclise gelen mazbatalarda Türkçe olmayan kelimelerin halen kullanıldığını söylemiştir. Sadri Maksudi, dili Türkçeleştirmek için Atatürk tarafından bir cemiyet ve bir encümen oluşturulduğu; dilde Türkçeleştirme işinin ilmi olduğu ve milletvekillerince böyle bir girişimin yapılamayacağını söylemesi üzerine Etili, “*ithal*”, “*meyanında*” gibi tabirleri örnek vererek talep ettiği şeyin sınırlı ve kesinleşmiş kelimelerle alakalı olduğunu ifade etmiştir.(TBMMZC, 13.12.1934:139-141) Bu tartışmalar esnasında Sadri Maksudi’nin Etili’ye hitaben “*iki ay önce bey’din şimdi bay oldun... “ dediği basına yansımıştır.(Cumhuriyet, 14.12.1934:5)*

2.3. TBMM Beşinci Dönem Faaliyetleri (1935-1939)

Etili’nin Ahmet Cevat Emre, Şükrü Yaşın, Mustafa Bengisu ve Hilmi Ergeleli ile birlikte Çanakkale’den milletvekili adaylığı olduğu, 1935 yılı Şubat ayında basına yansımıştır.(Cumhuriyet, 5.2.1935:7) 485 adet ikinci seçmenin katıldığı seçim sonuçları kısa sürede duyurulmuştur.(Cumhuriyet, 9.2.1935:5) Beşinci dönemde de milletvekili seçilen Etili, Çanakkale merkezden 53, Biga’dan 141, Lapseki’den 44, Ezine’den 40, Bayramiç’ten 62, Gelibolu’dan 50, Eceabat’tan 19, Ayvack’tan 11, İmroz’dan 17 ve Bozcaada’dan 4 oy almıştır. (TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1935) 482 ikinci seçmenden 471’inin oyunu kazandığı seçim tutanağını 18 Şubat 1935 tarihinde almış, 1 Mart 1935 tarihinde meclise katılmış ve seçim tutanağı 7 Mart 1935’te onaylanmıştır.(Güneş, 2001:157)

Etili’nin, 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kongresi’ne, çok ciddi bir katkı sağlamamışsa da katıldığı görülmektedir.(Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kongresi, 1935:9) Yalnız meclis görüşmelerinde fikir beyan etmeye devam etmiştir. 1 Kasım 1935 tarihinde, memur iken milletvekili olup da tekrar memurluğa dönüp emekli olanların maaşı hakkındaki görüşmelerde Etili, bu durumdaki kişilere milletvekili emekli maaşının bağlanmasının haksızlık olduğunu söylemiştir. Böyle bir uygulamanın imtiyaz demek olacağını ifadeden sonra kanunda değişiklik talep

eden tahrir vermiş ve bu tahrir kabul edilmiştir.(TBMMZC, 1.10.1935:4-5) Aynı mesele Etili tarafından 3 Şubat 1936 tarihinde de ele alınmıştır.(TBMMZC, 3.2.1936:203)

26 Mayıs 1936 tarihindeki Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Etili, kendi iki çocuğunun eğitiminden çıkardığı dersleri dile getirerek bazı taleplerde bulunmuştur. Etili'ye göre, okullarda öğretmenlerin söyleyip öğrencilerin not tutması usulü kaldırılarak bir an evvel ders kitabı yöntemine geçilmesi gerekmektedir. Uygulama yapılmadan öğretilmeye çalışılan dil derslerinin faydasızlığına değinen Etili, okullardaki spor eğitimine de önem verilmesi gerektiğini ifade etmiş, bu hususların düzeltilmesini istemiştir.(TBMMZC, 26.5.1936:242-243)

31 Temmuz 1936 tarihinde Montreux'de imzalanan (20 Temmuz 1936) antlaşmanın tasdikine dair görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında söz alan Etili, Montreux Antlaşması ile Boğazlarda sağlanan Türk hâkimiyetinin Çanakkale'ye "*Türk kalbinden can*" götürdüğünü dile getirmiştir. "*Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan Ulu Şef'in bir armağanı*" olarak gören, İnönü'nün "*Lozan'daki gedik*"i kapattığını söyleyen Etili, Tefvik Rüştü Aras aracılığı ile de Türk haricyesini kutlamıştır. Etili, konuşmasında Çanakkale'ye dair şükran duygularını şu şekilde dile getirmiştir:

"Ne kadar uzun seneler Çanakkale'nin iki kıyısında mahzun ve gamlı dolaştık, her adımımızda önümüzde yatan kırık kundakları paramparça namluları ile Türklüğün ölmemezliğini ilan için olan o koca topraklar, bize hep şehitlerimizin tunçlaşmış cesetleri, onların delik deşik bakiyeleri gibi gelirdi. Her karışı Türk kanıyla yuğrulmuş silahsız bir yurt. Bunun için her zaman ürpereceğiz. Ne mutlu ki, o toprakları paralayan aynı eller, bu vesikaya attıkları imza ile kırık kalplerimiz tamir ediyorlar"(TBMMZC, 31.7.1936:311-312)

21 Aralık 1936 tarihinde, kamu kurumlarından bazılarına verilen elektrikten yarım vergi alınması hususuna itiraz eden Etili, darülaceze, hastane, mektep ve itfaiye gibi kurumlardan vergi alınmaması gerektiğini ileri süren bir tahrir sunmuştur ve tahrir kabul edilmiştir.(TBMMZC, 21.12.1936:68-71)

Etili, 27 Ocak 1937 tarihinde Orman Kanunu görüşmelerinde uzun bir konuşma yapmıştır. Orman meselesi ile ilgili Orta Anadolu'dan bahsedilirken "*faydasız, cansız ve insanlığa karşı dermansız bir mezarlıktır*" ifadesinden hareketle, dört yaşından beri Ankara'yı iyi bildiğini, Elmadağı'nda ormanların bulunduğunu; ancak ısınmak için Samanpazarı'nın Odun Pazarı'na dönüştürülerek ağaçların yok edildiğini dile getirmiştir. Aslında toprağın ve iklimin ağaç ye-

tişmesine olanak sağlamasına rağmen başka iktisadi şartlar nedeniyle ağaçların yok edildiğini vurgulamıştır. Ormanları korumanın yanı sıra yetiştirmenin de önemle ele alınması gerektiğini vurgulayan Etili, ormanların yok olmasına neden olan ve eti yenmeyen, süt vermeyen karakeçinin yasaklanması ve ormandan yakacak elde etmek için çabalayan köylülere, yakacak ihtiyacını karşılayacak malzemelerin yollanması gerektiğini dile getirmiştir.(TBMMZC, 27.1.1937:114-117)

Fransa ile ilişkilerin Suriye Meselesi ile gerildiği 1937 yılının Nisan ayında mecliste görüşülen Suriye sınırından Türkiye'ye giren çeteler hakkındaki görüşmelerde söz alan Etili, Türkiye'nin bir çete devleti olmadığı, Suriye topraklarını çok iyi bildiği ve gerekirse *"bu sakilerin peşine düşüp, bunların yuvasına girip beslendiği yerde, hududun öte tarafında bu yuları yuvasında imha"* edeceğini dile getirmiştir.(TBMMZC, 7.4.1937:22)

İtalyan tabiiyetine girdiğinden dolayı Konya İstiklal Mahkemesi kararıyla sınır dışına çıkarılan Suat Remzi'nin Türk vatandaşlığına alınıp alınmayacağı ile ilgili meclis görüşmelerinde söz alan Etili, devlet memuru iken firar eden, İzmir fiilen Yunan işgalinde iken giden ve İzmir Konsolosluğu'nun hukuk müşavirliğini yapan bu kişinin affedilmemesi gerektiğini söylemiştir. Etili'ye göre *"her türlü inkılap ruhunu taşıyan"* TBMM, bu kadar aykırılık yapan bir şahsı affetmemelidir. Meclis tarafından affedilmesi durumunda, İstiklal Mahkemesi kararının da idari bir karar gibi değerlendirilebileceğini söyleyen Etili, bu durumda İstiklal Mahkemesi'nin mevcudiyetinin inkar edilmiş olacağını ifade etmiştir.(TBMMZC, 21.4.1937:83)

20 Mayıs 1937 tarihli meclis görüşmelerinde söz alan Etili, devletin kontrolü altında olan ve halk tarafından kullanılan kimi malzemelerin ucuzlatılması veya halk sağlığına uygun biçime sokulması hususunu ele almıştır. Etili, rakının derecesinin düşürülmesi, çok kullanılan kolonyanın fiyatının ucuzlatılması gibi önerilerde bulunmuştur.(TBMMZC, 20.5.1937:141) (TBMMZC, 30.5.1941:332-337)

25 Mayıs 1937 tarihinde Maliye bütçesi görüşmelerinde söz alan Etili, özellikle İstanbul'da bulunan maliye şubeleri binalarının kötü olduğu ve derhal yeni bina yapılması gerektiği konusundaki tartışmalarda bahsi geçen binaların korunması gerektiğini dile getirmiştir. Etili'ye göre, tarihî binalar, *"Saltanat bakayası"* değil; *"dışimizden tırnağımızdan arttırdığımız paralarla yapılmış binalardır"*. Bu bakımdan daha çok zaman işe yarar halde tutulmasında fayda vardır.(TBMMZC, 25.5.1937:212)

10 Kasım 1937 tarihinde Etili'nin başı çektiği birçok milletvekilinden oluşan bir grup, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde mecliste okudukları nutukları ile hükümet programının bastırılarak dağıtılması için takrir vermiştir ve bu takrir kabul edilmiştir.(TBMMZC, 10.11.1937:49)

19 Kasım 1937 tarihinde Etili, hem dil meselesi hem de Türk İnkılabı hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Etili, meclis görüşmelerinde kanun veya mazbatalarda geçen yabancı kelimeleri örnek vererek, Türkçe kullanmaya özen gösterilmesini istemiştir:

“Bizim altı okumuz, altı umdemiz vardır. Acaba inkılapçılık dediğimiz zaman yalnız softalık aleyhine olan inkılapçılık mı hatıra gelir? Hayır, inkılabın en mühim çıktılarında birisi de dil inkılabıdır. Hepimizin mensub olduğumuz fırkanın ve direktif veren başımızın hedefi budur. Neden bunu ihmal ediyoruz... Softalığı ve hurafeleri iade için çalışmakla, bir lisanı yıkmaya çalışmak, bir lisan aleyhinde çalışmak arasında ne fark vardır? İnkılab birdir.”(TBMMZC, 19.11.1937:61-62)

14 Mart 1938 tarihinde ortaokul öğretmeni yetiştirmek için ilkokul öğretmenleri arasında yapılacak eğitim ve sınav hakkında konuşma yapan Etili, meslek sahibi öğretmenlerin eğitimleri süresince Milli Eğitim Bakanlığı'nca ücret verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Etili'ye göre, ailesini geride bırakarak Ankara'ya gelecek olan öğretmenlere ek ücret verilmezse, sınav tarihine kadar geçen süre için maddi imkanlarının sağlanmasının zorunluluk olduğunu ifade etmiştir.(TBMMZC, 14.3.1938:50)

27 Mayıs 1938 tarihinde Ziraat Vekâleti bütçesi ile ilgili görüşmelerde söz alan Etili, tiftik konusunu ele almıştır. Etili'ye göre tiftik işini devlet müesseseleri ele alırsa, geri kalmaktan kurtulup yaşayabilecektir.(TBMMZC, 27.5.1938:271)

3 Haziran 1938 tarihinde Emekli Binbaşı Şükrü Aytuğ'un, Eskişehir'de tedbirsizlik nedeniyle 3 gencin ölümüne sebebiyet vermek suçundan bir sene dört ay hapis cezasının affedilmesi ile ilgili mazbata mecliste görüşülmüştür. Konuyla ilgili söz alan Etili, meclisin af yetkisinin olmasına rağmen, mahkeme tarafından verilen cezanın affedilmesini gerektirecek bir durum olmadığını ifade etmiştir. Etili'ye göre, *“üç masum çocuğun kanı ortada iken”* yanlışlıkla ve dikkatsizlikle de olsa affın söz konusu olamayacağını dile getirmiş ve mazbatanın reddedilmesine katkıda bulunmuştur.(TBMMZC, 3.6.1938:23)

27 Haziran 1938 tarihinde Avukatlık Kanunu görüşmelerinde söz alan Etili, Hukuk Fakültesi'ni dört yılda bitirdikten ve bir buçuk yıl askerlik yaptıktan sonra avukatlara staj zorunluluğunun konması, çoğu orta seviyeden gelen öğ-

rencilerin maddi olanakları sağlanmazsa ciddi bir problem doğuracağını dile getirmiştir.(TBMMZC, 27.6.1938:341-342)

2.4. TBMM Altıncı Dönem Siyasi Faaliyetleri (1939-1943)

Altıncı dönem için yapılacak seçimlerdeki adaylar, 25 Mart 1939 tarihinde ilan edilmiştir. Çanakkale için Etili ile birlikte ilan edilen diğer adaylar ise, Hilmi Ergeneli, Atıf Kamçıl, Reşad Nuri Güntekin, Avni Yukarıuç, Rusuhi Bolayırılı'dır.(Cumhuriyet, 25.3.1939:8) 2 Nisan 1939 tarihinde ise tekrar partinin Riyaset Divanı Kâtipliğine seçilmiştir.(Cumhuriyet, 3.4.1939:1) Etili, Çanakkale merkezden 58, Biga'dan 146, Lapseki'den 44, Ezine'den 45, Bayramiç'ten 80, Gelibolu'dan 56, Eceabat'tan 22, Ayvacıktan 44, Yenice 58, İmroz 16 ve Bozcaada 4 oy ile 608 ikinci seçmenden 573'ünün oyunu almıştır.(TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1939)

Ziya Gevher, 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kongresi'ne, Çanakkale Delegeşi olarak bulunan Halil Dilmaç ve Raşit Usumi'nin aksine, ciddi bir katkı sağlamamışsa da katıldığı görülmektedir.(Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kongresi, 1939:13)

Etili'nin, yeni dönemde ilk ciddi tartışması, 10 Mayıs 1939 tarihinde yaşanmıştır. Etüt kitabı olarak kullanılmak üzere eski harflerle basılmış olan kitapların okul ve kitapevlerine konulması hakkında meclise sunulan mazbatayı eleştirmiştir. Etili, "*mazbatada beyan edilen mütalaatta bir rücu şekil ve kokusu vardır*" diyerek eski harfle basılmış kitapların okul kütüphanelerine girmesi girişimini eleştirmiştir. "*Büyük inkılapların hiçbirisinden rücu edemeyiz*" diyen Etili, eski harfli eserlerin ilmi olarak üniversite kütüphanelerinde bulundurulmasının sakıncası olmadığını; ancak "*okul ve kültür kurumları*" ibaresi ile kastedilenin ilkokul, ortaokul ve lise gibi kurumları da içerisine aldığını dile getirmiştir. Dil İnkılabı'nın üzerinden on yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen halen "*gizli mektep*" açıp eski harflerin okutulduğunu ileri süren Etili, böyle bir girişimin inkılaptan geriye doğru atılmış bir adım olacağını ifade etmiştir.(TBMMZC, 10.5.1939:30-40)

17 Mayıs 1939 tarihinde abidelerin tamiri ile ilgili meclis görüşmelerinde söz alan Etili, tarihi eser olarak sadece cami ve türbelerin olmadığını dile getirmiş, Lapseki'de Türklerin Rumeli'ye geçişlerinde kullandıkları kervansarayını örnek vererek, bu tarihi eserin de bakıma muhtaç olduğunu vurgulamıştır.(TBMMZC, 17.5.1939:96)

17 Mayıs 1939 tarihinde bazı devlet müesseselerine otomobil verilmesi hakkında kanun görüşülürken Etili, Amerika firmalarından binek otomobillerine bakıldığı; ancak memleketin öncelikle kamyon gibi nakliye araçlarına ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir. Otomobilin herkese, her vatandaşa lazım olduğunu, otomobil sanayisinin gerisinde kalınmamasını vurgulamıştır. Etili'ye göre konu eşitsizliğe neden olmaktadır. *"birimiz eşekle giderken diğerinin sekiz bin liralık otomobil ile gitmesini kabul edemeyiz"* diyen Etili, Avrupa'daki savaşa da dikkat çekerek israftan kaçınılmasını önermiştir. *"Herkes verelim amma lüks otomobil değil, Mümkünse kamyon verelim de harpte işimize yarasin"* diyen Etili, *"ben bu sözleri söyledikçe, bizde adet olduğu vechile, yeni yeni sıfatlar kazanıyorum. Bir de softa sıfatını kazandım. İnkılapçı softa, inkılap softası. Bu lafları dinleyenlerden bir kısmı yine belki softa diyecekler. Desinler varınsınlar... İftihar ederim."* şeklinde konuşmasını sürdürmüştür.(TBMMZC, 17.5.1939:105-109) Etili'nin meclisteki bu çıkışı, basında da yer bulmuştur. Dönemin ileri gelen yazarlarından Peyami Safa, Etili'yi destekleyici şu cümleleri yazmıştır:

"Büyük Millet Meclisi'nde Ziya Gevher ve Refik İnce, makam otomobilleri bahsinde 'yaşa' sesleriyle kesilen pek doğru ve pek güzel şeyler söylediler. Onların bu hassasiyetlerini daha geniş manasında anlayalım. Dava filan makamın otomobili veya filan vekilin arabasında kuzu ciğeri taşımamasından ibaret değil. Dava vatan kadar geniş. Onu bir otomobilin içine hapsetmeyelim. Otomobile lüksün ve israfın sembolü diye bakalım." (Safa, 19.5.1939:3)

12 Haziran 1939 tarihinde İskan Kanunu görüşmelerinde söz alan Etili, Avrupa'dan Türk kültürünü kabul etmiş olanların Türkiye'ye getirilmesi hakkında görüş bildirmiştir. Muhacirlerin gelişigüzel gelmekte olmalarından yakınan Etili, bazılarının halen göçebelikten bile kurtulmamış olduklarını söyleyerek, memlekete böyle bir göçün faydasından daha çok zararı olduğunu ileri sürmüştür. Etili'ye göre hırsızlığı ve her türlü ahlaksızlığı yapan göçebelere daha çok *"kanımıza mensup olan"* kişilerin ve *"kültürümüzü kabul edenlerin"* göç yoluyla Türkiye'ye iskân edilmesi gerekmektedir.(TBMMZC, 12.6.1939:93)

Parti grubu tarafından tekrar Divan Kâtibi seçilen(Cumhuriyet, 1.11.1939:3) Etili'nin İnönü hakkındaki görüşleri, diğer birçok milletvekilinden farksızdır. Erzincan Depremi ile ilgili olarak İç İşleri Bakanlığı'nın izahatı sırasında söz alan Etili, *"Milletin başındaki, yine kendisinin vermiş olduğu Milli Şef unvanını taşıyan ve en büyük felaket zamanında milletin ta yaralı kalbine kadar koşan bir baba şefkati gösteren Büyük Şef'imizden, hükümetin bütün azalarının fedakarlığına kadar, memurlarımız da içindedir, hepsine şükran vazifemizi ifa ediyorum"* demiştir.(TBMMZC, 10.1.1940:48)

9 Aralık 1940 tarihinde, Devlet Konservatuarı ve Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası tarafından yapılan temsil ve konserlere giriş için ücret konulması ile ilgili mazbata görüşmelerinde söz alan Etili, mazbataya karşı çıkmıştır. Etili, nasıl ibadetgâhlardan para alınmazsa “*ruhi ibadet*” olan bu tarz etkinliklerden ücret talep edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Etili’ye göre böyle bir ücret istenirse, “*Cumhuriyet’in tesis ettiği bu anane*” bozulacaktır. Nihayet Etili’nin mazbatanın reddedilmesini istediği tavrı, reddedilmiştir. Ancak tavrından evvel İstanbul Milletvekili Alaaddin Gövsa ile olan münakaşasında söylediği sözler dikkat çekicidir. Gövsa Avrupa’da sadece kiliselerde yapılan müziklerden ücret alınmadığını, ücretsiz konserlere gelecek şuursuz kalabalığa gerek olmadığını ve Çanakkale milletvekilinin, görüşmelere boş yere “*çanak*” tuttuğunu söylemesi üzerine Etili, şu şekilde karşılık vermiştir:

“Arkadaşlar, Maarif Encümeni mazbata muhariri ‘şuursuz kalabalık’ diyor. Arkadaşlar, bu söz, bu memlekette artık çürüdü. Halk, şuursuz dedikleri halk kalabalığı içindedir. Ki yarımın dâhisi yetişir. Senin, para vererek giren, dediğin içinden değil, davetiye göndererek çağırıldığın içinden değil.. Kuru kalabalık dediğin halk tabakası içindedir ki yarımın sanatkarı yetişir. Halkçılığın esası budur, halk hükümeti böyle olur.”(TBMMZC, 9.12.1940:34)

21 Nisan 1941 tarihinde memurların tahsil kurumlarında öğrenci olamayacaklarına dair kanun layihasına karşı çıkmıştır. Etili’ye göre, memurluk kanununun emrettiği saatlerde memurluğun mecburi olduğunun belirtilmesi yeterlidir; yoksa bir bütün olarak memurların akşam okulu gibi kurumlarda da tahsil görmelerinin engellenmesi yanlıştır.(TBMMZC, 21.4.1941:99) 28 Nisan 1941 tarihinde Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün bütçe görüşmelerinde söz alan Etili, cami, türbe, kervansaray gibi yapıların mimari özelliklerinin bozulmadan restore edilmesi gerekliliğini dile getirmiştir. (TBMMZC, 28.4.1941:134-135)

7 Mayıs 1941 tarihli meclis görüşmelerinde de “*tele kominikasyon, rodyokominikasyon, revizyon*” gibi kelimeler yerine Türkçe kelimelerin kullanılmasını önermiştir. “*Türkçemizin bir yandan ıslahı vazifesini en büyüğümüzden en küçüğümüze kadar vazife olarak üzerimize alıyoruz, bir yandan da ecnebi kelimelere kanun mahiyeti vererek buradan geçiriyoruz*” diyerek tutarsızlığa işaret etmiştir.(TBMMZC, 7.5.1941:18-19) Benzer biçimde, 11 Ağustos 1941 tarihinde “*enterne*” kelimesini lügatten bulamadığını, hariciye tabiri olarak hangi dile ait olduğunun bile belli olmadığını ifade etmiştir.(TBMMZC, 11.8.1941:119) 8 Aralık 1941 tarihinde ise yine bir mazbatada geçen “*kanalizasyon*” kelimesinin yerine neden Türkçe olan “*lağım*” kelimesinin kullanılmadığını sormuştur. (TBMMZC, 8.12.1941:78) 18

Mart 1942 tarihinde de “*maadim, taharriyat, keşfiyat*” gibi kelimelerin Türkçe karşılıklarının tespit edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.(TBMMZC, 18.3.1942:29)

26 Haziran 1941 tarihinde, tasarrufun memleket için gerekli olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır. Etili’ye göre, memleket bir Sakarya Savaşı ile karşı karşıya kalabilir. Bu nedenle hem halk hem de meclis ve devlet kurumları elinden geldiği kadar tasarruflu davranmalıdır.(TBMMZC, 26.6.1941:160-165) 15 Aralık 1941 tarihinde Ziraat Vekâleti’nin radyo yolu ile köylüye yaptığı neşriyat hakkında konuşan Etili, köylüye hangi ürünü nasıl ekeceği yönünde propagandalara değinmiş, fiili olarak harekete geçilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Etili, Ziraat Vekâlet’ini şu şekilde eleştirmiştir:

“Çok şey söyleniyor, yalnız yapılan şey azdır. 5 bin liralık tohum almız, daha çok iş yapmış olursunuz. Beş bin liralık demir, beş bin liralık öğütten 10 bin kat daha kıymetlidir. Siz köylüye öğüt vereceğinize, propaganda yapacağınıza, sabanına demir götürüp veriniz. O bunu buldu mu, sizin verdiğiniz 15 senelik öğütle herhalde bir şeyler yapar. Demir olmadıktan sonra öğüt ne işe yarar?”(TBMMZC, 15.12.1941:58)

21 Kasım 1941 tarihinde milli savunmada kullanılacak makineleri kasıtlı olarak tahrip edenlere 3 ay ile 1 sene arasında ceza verilmesini yetersiz bulmuştur. İstanbul’da “*yabancı ırktan olan şoförler hizmete alındıkları zaman, araba sahipleri Türk şoför kullanmaktansa arabalarını garaja çekmişlerdir*” diyen Etili, yedek parça saklayana ceza verilirken arabayı saklayana ceza verilmemesini eleştirmiş; araçların burada çürüdüklerini, olası bir savaş zamanında kullanılacak araba bulunamayacağını söylemiştir.(TBMMZC, 21.11.1941:31,35) Benzer biçimde, 20 Nisan 1942 tarihli meclis görüşmelerinde Anadolu Ajansı’nın bütçesi görüşülürken söz alan Etili, Anadolu Ajansı’nda çalışanların etnik kökenlerine değinmiştir. “*Burada çalışanların yüzde hemen yarısını ırkımın haricinde görüyorum*” diyen Etili, tarihi Cumhuriyet’in kurulması ile denk tarihe düşen bu “*Milli Ajans*”ta son zamanlarda görülen bu yapının Başvekâlet tarafından bir an evvel temizlenmesi gerektiğini dile getirmiştir. 24 Şubat 1942 tarihinde batan Struma Gemisi² için Kudüs’te Yahudilerin yaptığı matemde, vapurun sağlık ve yiyecek bakımından ümitsiz şartlarda bulunduğu biçimindeki ibarenin Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmasını eleştiren Etili, Türkiye’nin gerçekte şefkatini esirgelediğini ifade etmiştir. Bu tarz ibarelerin Anadolu Ajansı’nın bir haberi olarak

² II. Dünya Savaşı esnasında kendileri aleyhinde gelişen olaylar nedeniyle, Filistin’e ulaşmak amaçlı Romanya’nın Köstence Limanı’ndan Struma isimli bir gemi ile hareket eden bir grup Yahudi’nin, geminin motor aksamının bozulması sebebiyle Türk sularına sığınması ve kabul edilmeyerek Karadeniz’e bırakılmasının ardından batması ile ilgili haber için bkz. Cumhuriyet, 21.4.1942:1,3.

Türk gazetelerinde çıkmasını “*Yahudi propagandası*” olarak değerlendirmiş, “*Başvekilimiz bu Anadolu Ajansı’nı kendi ellerine alsın ve ıslah etsin*” demiştir.(TBMMZC, 20.4.1942:178-179)

4 Mayıs 1942 tarihinde Nahiye müdürlerinin atanması için “*evli olmak*” şartı hakkında söz alan Etili, Dâhiliye Vekili’nin bu şart nedeniyle kutlamıştır. Etili’ye göre, devlet müesseselerinde çalışan bütün insanlar, hatta milletvekilleri de evli olanlardan seçilmelidir. Büyük Harp’ten çıktıktan itibaren nüfusun büyük oranda artmış olması gerektiğini ileri süren Etili, “*Türklük noktazarından*” bir an evvel çoğalmak gerektiğini ifade etmiştir.(TBMMZC, 4.5.1942:18-19)

22 Mayıs 1942’de şarap meselesi hakkında konuşan Etili, halkın içki kullanımının azaltılması; fakat ihraç etmek için imalatının artırılması gerektiğini dile getirmiştir. “*Ben şarabın aleyhinde değilim, içilmesi aleyhindeyim. Biz şarabı satmak için yapmalıyız*” diyen Etili’ye göre yüksek dereceli içkiler ihraç için, düşük dereceli içkiler ise memleket dâhilinde satılmalıdır.(TBMMZC, 22.5.1942:244-245)

29 Mayıs 1942 tarihinde okullarda verilen eğitimden önce ve sonra mutlaka çocuklara beden terbiyesi yaptırılması gerektiğini dile getirmiştir. Türk neslinin Altay’lardan beri dinamizme alışkın olduğunu ifade eden Etili, Türk neslinin zinde olması gerektiğini dile getirmiştir.(TBMMZC, 29.5.1942:446)

8 Haziran 1942 tarihinde Köy okullarını ve enstitülerini teşkilatlandırma kanunu görüşülürken söz alan Etili, kadınlara yüklenen mecburi hizmet konusunda itiraz edenler arasındadır. Etili, mazbatada geçen “*18 yaşından 60 yaşına kadar, kuyu kazdırma da dâhil olduğu halde*” ibaresini ele alarak, altmış yaşında bir kadına kuyu kazdırmanın onu mezara sokmak anlamına geleceğini söylemiştir. “*İrkimizi, milletimizi yükseltmek için, mektep ihtiyacını temin etmek için*” yapılan ve fiziki güce dayanan bu işte, kadınların suiistimal edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. “*Kadınları pehlivanlığa mı sevkedeceğiz?*” diye soran Etili, yaş sınırını düşürmek ve sadece kadınların yapabileceği işleri onlara yüklemek gerektiği görüşündedir ve böyle bir mükellefiyetin devlet prensiplerine ve parti esaslarına aykırı olduğunu dile getirmiştir.(TBMMZC, 8.6.1942:109,114) Milli Eğitim Bakanlığı, ciddi itirazlar nedeniyle kimi düzeltmeler yaptıktan sonra Etili, mazbatada yapılan değişiklikleri olumlu fakat yetersiz bulmuş; erkekler için çalışma mecburiyet yaşını 20-45 olarak belirlemenin doğru olacağını ifade etmiştir.(TBMMZC, 10.6.1942:144)

1 Kasım 1935 tarihli görüşmelerde, mazbatada geçen “*Asi Kürd Köyü*” ifadesinin kullanılmaması gerektiğini dile getiren(TBMMZC, 1.10.1935:6) Etili’nin

19 Haziran 1942 tarihinde de Hatay Vilayeti hususi idaresi hakkındaki görüşmelerde “*Efrençi Köyü, Kiliseönü*” gibi tabirlerin İçişleri Bakanlığı tarafından değiştirilmesini rica ettiği görülmektedir.(TBMMZC, 19.6.1942:269)

Etili, 1943 yılı genel seçimlerine girerken seçimlerde gösterilecek adaylardan birkaç fazla aday gösterilmesi ve seçmenlerin belli sayıdaki milletvekilini seçmeleri uygulamasına karşı çıkmıştır. Milli Korunma Kanunu’nu ve Varlık Vergisi’ni çıkarmış, “*büyük mesuliyetlere angaje*” olan bir meclisin büyük değişikliklere gitmesi taraftarı olmamıştır. Etili’ye göre bu karar uygulanırsa, kendisi gibi seçim dairesi halkından olmayan milletvekilleri zor durumda bırakılmış olacaktır.(Barutçu, 2001:612) Nitekim karar uygulanmış ve Etili, 1943 yılında meclise tekrar girememiştir.

3.Sonuç

İstanbul Hukuk Mektebi tahsilinin ardından gazeteciliğe yönelmesi, Ziya Gevher Etili için siyasi arenada kendisine yer bulmasının ilk evresini oluşturmuştur. Özellikle Hâkimiyet-i Milliye’deki yazıları ile gerek dış politika gerek iç politika gerekse kültürel, ekonomik ve sosyal konularda görüş bildirmiştir. Lozan Antlaşması hakkındaki gelişmeleri değerlendirmesinin yanı sıra sınırlar, kapitülasyonlar ve boğazlar meseleleri hakkındaki Türk görüşünün halka aktarılması hususunda ciddi sorumluluk yüklenmiştir. Batılı devletlerle ilişkilerine dair aydınlatıcı yazılar kaleme alan Etili, Türkiye’nin uzunca bir savaş döneminin ardından barışı hak eden bir memleket olduğu vurgularını yapmıştır.

1923 yılı milletvekili genel seçimlerinde, Müdafaa-i Hukuk adaylarına açık destek veren Etili, memleketi kurtaranlarla imar edecek olanların aynı kişiler olması görüşünü savunmuştur. “*Halkın Devleti*” olarak tanıttığı Yeni Türkiye’nin baştanbaşa inşa edildiğini ifade etmiştir. TBMM ve Ankara Hükümeti’nin daimi bir savunucusu olmuş; özellikle İstanbul basınından gelen eleştirilere karşılık vermiştir. Şahıslar devletine son verdiğini düşündüğü Mustafa Kemal Atatürk’ü, rehber olarak kabul etmiştir.

1927 yılında Çanakkale Milletvekili olarak mecliste yer alan Etili, 1943 yılına kadar süren siyasi hayatında Türkçe kelimelerin kullanımı konusunda ısrarla müdahalelerde bulunmuştur. Etili’ye göre, dil bahsindeki ısrarı, Türk İnkılabı’nı bir bütün olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Lakap ve unvanların kaldırılmasını desteklemiş; ağalık ve efendiliğin kökünden kazınması gerektiği görüşünü savunmuştur. 1939 yılının Mayıs ayında eski harflerle yazılmış kitapların ilk ve ortaokul kütüphanelerine konulmasını eleştirmiştir. Türkçeleştirme ve Türk bilinci oluşturma taraftarı olan Etili’nin milliyetçilik

anlayışı, devletin milliyetçilik anlayışını yansıtmasa da, dönemin ileri gelenlerinin birçoğuna benzer şekilde, Türkçülük izleri taşımaktadır. Nitekim Türk nüfusunun çoğaltılması ve devlet dairelerinde görev alacak kişilerin evli olması gerektiğini düşünenler arasındadır.

Gerek milliyetçilik konusunda gerekse memleketi fikrî ya da fiilî zarara uğratanların affı konusunda sert bir yaklaşım sergilediği görülen Etili, II. Dünya Savaşı sırasında, resmi makamlarda kullanılmak üzere Türkiye'ye ihraç edilmesi planlanan otomobillere, otobüs ve kamyonu daha çok ihtiyaç duyulduğu gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Türkiye'nin içki üretimini sadece ihraç etmek amacıyla yapması gerektiğini ileri süren Etili, mübadele konusuna, "Öz Vatan" yarattığı için olumlu bakmaktadır. Ancak, son dönemlerde göç edenlerin Türk olup olmadığına bakılmadan yurda alınmasına karşı çıkmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi ile halk arasındaki kopukluğun giderilmesi gerektiği görüşlerini dile getirmiş; partinin daha Türkçü olduğu biçiminde eleştirdiği Türk Ocakları'nın Halkevleri'ne dönüşümünün en önemli aktörleri arasında yer almıştır. Vatandaşların iktisadi esaret altında bırakılmasını eleştirmiş; özellikle devlet bankalarının verdiği kredilerden faiz alınmaması gerektiğini ifade etmiştir. Halk yararına devlet müdahale ve kontrolünü savunan Etili, vatandaşların eğitimi konusunda duyarlılık göstermiştir. Vatandaşların çevreyi temiz tutmaları hususunda ve ormanların köylüler tarafından korunması konularında kültürel görüşler ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti döneminden kalan tarihî ve mimarî eserlerin millet malı olduğu ve işe yarar halde tutulması gerektiği görüşündedir. Cami ve türbelerin tamir edilmesini olumlu görmekle birlikte, kervansaray gibi Türklük eserlerine de daha fazla kıymet verilerek bakımlarının yapılması gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda tiftik gibi yok olmaya yüz tutmuş; ancak milli anlamı olan işletmeleri, devletin eline alması gerektiğini ileri sürmüştür. Opera, konser ve temsil gibi faaliyetlerde halktan para alınmamasını istemiştir. Gerçek sanatkarların halk içinden çıkacağı görüşündedir. II. Dünya Savaşı içerisinde Türk köylüsünün Ziraat Vekâleti tarafından yalnız bırakıldığını belirten Etili'ye göre devlet, öğüt vermek yerine maddi yardım yapmalıdır.

Basın hürriyetinin suiistimal edildiğini ifade eden Etili, basın hayatında başıboş bir hürriyetin mümkün olmadığını dile getirerek hükümet müdahalelerini yerinde bulmuştur. Beden terbiyesi ve spora özel önem verilmesini istemekle birlikte, II. Dünya Savaşı yıllarında eğitim seferberliği adına kadınlara mecburî hizmet yükümlülüğünü eleştirenler arasındadır. Yetişmiş, eğitilmiş ve uzman vatandaşlardan daha az vergi alınması gerektiği önerilerinde bulunmuştur. Da-

rölaceze, hastane, okul, itfaiye gibi kamu yararına faaliyette bulunan kurumlardan vergi alınmamasını istemiştir. Tüm bu faaliyet ve görüşleri ile Ziya Gevher Etili, özellikle 1923-1943 yılları arasındaki siyasi yaşantısı boyunca, Türkiye'nin fikrî özelliklerini etkileyen ve bu özelliklerden etkilenen bir şahıs olarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin aktörleri arasında yer bulmuştur.©

KAYNAKLAR

1- ARŞİVLER

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 490.1.00.724.478.1.

BCA, 30.10.0.0.196.345.8.

1.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Ziya Gevher, Tercüme-i Hâl Varakası, (1927). TBMM 3. Dönem, Sicil No: 678.

Ziya Gevher, Seçim Mazbatası, TBMM 3. Dönem, 1927.

Ziya Gevher, Tercüme-i Hâl Varakası, TBMM 4. Dönem, 1931.

Ziya Gevher, Seçim Mazbatası, TBMM 4. Dönem, 1931.

Ziya Gevher, Tercüme-i Hâl Varakası, TBMM 5. Dönem, 1935.

Ziya Gevher Etili, Seçim Mazbatası, TBMM 5. Dönem, 1935.

Ziya Gevher, Tercüme-i Hâl Varakası, TBMM 6. Dönem, 1939.

Ziya Gevher Etili, Seçim Mazbatası, TBMM 6. Dönem, 1939.

2- RESMİ YAYINLAR

2.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

TBMMZC, (8.12.1927). Devre 3, Cilt 1.

TBMMZC, (27.12.1927). Devre 3, Cilt 1.

TBMMZC, (29.12.1927). Devre 3, Cilt 1.

TBMMZC, (31.12.1927). Devre 3, Cilt 1.

TBMMZC, (13.2.1928). Devre 3, Cilt 2.

TBMMZC, (27.2.1928). Devre 3, Cilt 2.

TBMMZC, (12.4.1928). Devre 3, Cilt 3.

TBMMZC, (24.3.1930). Devre 3, Cilt 17.

TBMMZC, (5.7.1931). Devre 4, Cilt 3.

TBMMZC, (29.5.1932). Devre 4, Cilt 3.

TBMMZC, (31.12.1932). Devre 4, Cilt 11.

TBMMZC, (22.5.1933). Devre 4, Cilt 15.

TBMMZC, (8.6.1933). Devre 4, Cilt 16.

TBMMZC, (11.12.1933). Devre 4, Cilt 19.

TBMMZC, (19.3.1934). Devre 4, Cilt 20.

TBMMZC, (30.4.1934). Devre 4, Cilt 21.

TBMMZC, (28.5.1934). Devre 4, Cilt 22.

TBMMZC, (30.5.1934). Devre 4, Cilt 22.

TBMMZC, (4.6.1934). Devre 4, Cilt 23.

TBMMZC, (5.7.1934). Devre 4, Cilt 23.

TBMMZC, (7.6.1934). Devre 4, Cilt 23.

TBMMZC, (18.6.1934). Devre 4, Cilt 23.

TBMMZC, (23.6.1934). Devre 4, Cilt 23.

TBMMZC, (26.11.1934). Devre 4, Cilt 25.

TBMMZC, (13.12.1934). Devre 4, Cilt 25.

TBMMZC, (1.10.1935). Devre 5, Cilt 5.

- TBMMZC, (3.2.1936). Devre 5, Cilt 8.
TBMMZC, (26.5.1936). Devre 5, Cilt 11.
TBMMZC, (31.7.1936). Devre 5, Cilt 12.
TBMMZC, (27.1.1937). Devre 5, Cilt 15.
TBMMZC, (7.4.1937). Devre 5, Cilt 17.
TBMMZC, (21.4.1937). Devre 5, Cilt 17.
TBMMZC, (20.5.1937). Devre 5, Cilt 18.
TBMMZC, (25.5.1937). Devre 5, Cilt 18.
TBMMZC, (10.11.1937). Devre 5, Cilt 20.
TBMMZC, (19.11.1937). Devre 5, Cilt 20.
TBMMZC, (14.3.1938). Devre 5, Cilt 23.
TBMMZC, (27.5.1938). Devre 5, Cilt 25.
TBMMZC, (3.6.1938). Devre 5, Cilt 26.
TBMMZC, (27.6.1938). Devre 5, Cilt 26.
TBMMZC, (10.5.1939). Devre 6, Cilt 2.
TBMMZC, (17.5.1939). Devre 6, Cilt 2.
TBMMZC, (26.5.1939). Devre 6, Cilt 2.
TBMMZC, (12.6.1939). Devre 6, Cilt 3.
TBMMZC, (10.1.1940). Devre 6 Cilt 8.
TBMMZC, (9.12.1940). Devre 6, Cilt 15.
TBMMZC, (21.4.1941). Devre 6, Cilt 17.
TBMMZC, (28.4.1941). Devre 6, Cilt 17.
TBMMZC, (7.5.1941). Devre 6, Cilt 18.
TBMMZC, (30.5.1941). Devre 6, Cilt 18.
TBMMZC, (26.6.1941). Devre 6, Cilt 18.
TBMMZC, (8.12.1941). Devre 6, Cilt 20.
TBMMZC, (11.8.1941). Devre 6, Cilt 20.
TBMMZC, (21.11.1941). Devre 6, Cilt 21.
TBMMZC, (15.12.1941). Devre 6, Cilt 22.
TBMMZC, (18.3.1942). Devre 6, Cilt 24.
TBMMZC, (20.4.1942). Devre 6, Cilt 24.
TBMMZC, (4.5.1942). Devre 6, Cilt 25.
TBMMZC, (22.5.1942). Devre 6, Cilt 25.
TBMMZC, (29.5.1942). Devre 6, Cilt 25.
TBMMZC, (8.6.1942). Devre 6, Cilt 26.
TBMMZC, (10.6.1942). Devre 6, Cilt 26.
TBMMZC, (19.6.1942). Devre 6, Cilt 26.

2.2. Cumhuriyet Halk Partisi Kongre Tutanakları

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, (1927)

Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, (1931). Devlet Matbaası, İstanbul.

Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, (1935). Ulus Basımevi, Ankara.

Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, (1939). Ulus Basımevi, Ankara.

3- SÜRELİ YAYINLAR

3.1.Gazeteler

- Akşam*, (15.5.1948). "Anadolu Ajansı Müdürü Değişti".
- Büyük Gazete*, (12.1.1928). Sene 2, Numara 64, "Marmara ve Sevinç Nasıl Çarpıştı?"
- Cumhuriyet*, (21.4.1930). "Cumhuriyet Halk Fırkasının Namzet Listesi".
- Cumhuriyet*, (16.9.1930). "Ankara Belediye Azalığına Namzet Gösterilen Hanımlar".
- Cumhuriyet*, (31.10.1930). "Davet: Türkiye Ziraat Bankası İdare Meclisinden".
- Cumhuriyet*, (27.11.1930). "Tayyare Cemiyeti Kongresi Dün Hitam Buldu".
- Cumhuriyet*, (12.6.1931). "300 Memur Açıkta Kalacak".
- Cumhuriyet*, (30.6.1931). "Maarif Cemiyeti".
- Cumhuriyet*, (4.8.1931). "Müessif Bir Ölüm".
- Cumhuriyet*, (4.8.1931). "Tesemmüm Hadisesi".
- Cumhuriyet*, (7.8.1931). "Ziya Gevher Beyle Ailesinin Hastalığı".
- Cumhuriyet*, (11.8.1931). "Ziya Gevher B. İyileşti".
- Cumhuriyet*, (16.8.1931). "Ziya Gevher B. İyileşti".
- Cumhuriyet*, (26.10.1931). "Davet: Türkiye Ziraat Bankası İdare Meclisinden".
- Cumhuriyet*, (20.2.1932). "Ankara'da Küşat Merasimi".
- Cumhuriyet*, (11.12.1932). "27 Kânunuevvel Tes'it Merasimi Programı".
- Cumhuriyet*, (19.1.1933). "C. H. Fırkasının Bir Tebliği".
- Cumhuriyet*, (2.4.1933). "Kitap Meselesi Mecliste".
- Cumhuriyet*, (14.5.1933). "Ankara'da Yapılacak Büyük Polis Mektebi".
- Cumhuriyet*, (19.9.1933). "Biga'nın Kurtuluş Günü".
- Cumhuriyet*, (9.2.1934). "Seçim Sonuçları İlan Edildi".
- Cumhuriyet*, (14.8.1934). "Ziya Gevher Bey Fırka İdare Heyeti Azası Oldu".
- Cumhuriyet*, (28.11.1934). "Bütün Ulus Soyadı Bulmakla Meşgul".
- Cumhuriyet*, (14.12.1934). "Mecliste Dil Çekişmesi".
- Cumhuriyet*, (5.2.1935). "Fırka Saylav Namzedleri Listesi Dün Neşredildi".
- Cumhuriyet*, (9.2.1935). "Seçim Sonuçları İlan Edildi".
- Cumhuriyet*, (25.3.1939). "Mebus Namzed Listesi".
- Cumhuriyet*, (3.4.1939). "Parti Grubu Dün Toplandı".
- Cumhuriyet*, (1.11.1939). "Parti Grubunda Dünkü İctima".
- Cumhuriyet*, (21.4.1942). "Karadeniz'de Boğulan Yahudiler Meselesi".
- Cumhuriyet*, (13.8.1946). "Anadolu Ajansı'nın İstanbul Müdürlüğü".
- Cumhuriyet*, (31.3.1947). "İnönü Zaferi".
- Cumhuriyet*, (19.7.1947). "CHP İdare Heyetinden Bir İstifa".
- Cumhuriyet*, (4.12.1951). "Anadolu Ajansı Umum Müdürü İkinci Defa İstifa Etti".
- Milliyet*, (18.10.1968). "Vefat".
- Ulus*, (28.5.1935). "Birinci Basın Kurultayı Dün Kapandı".

3.2.Makaleler

GALİP, Reşit (1933). *Üllkü*, Sayı 1, Cilt 1, "Gazi Mustafa Kemal", Ankara, Ulus Basımevi.

- GEVHER, Ziya, (4.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Günahkarların Tesirleri".
- GEVHER, Ziya, (11.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Sırtan Hıyanet".
- GEVHER, Ziya, (14.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Elim Bir Cinayet Karşısında".
- GEVHER, Ziya, (15.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Hazırlanan Suikast".
- GEVHER, Ziya, (23.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Lozan'a Giren Melanet Dolayısıyla".
- GEVHER, Ziya, (17.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Lozan'daki Hareketsizlik".
- GEVHER, Ziya, (27.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Bizden Olmayan Bir Namzed".
- GEVHER, Ziya, (29.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Bir İnkıta".
- GEVHER, Ziya, (30.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Lozan'da Son Safha".
- GEVHER, Ziya, (31.5.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Amerika ile Müzakereye Başlar-ken".
- GEVHER, Ziya, (17.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Altun Vereceksiniz".
- GEVHER, Ziya, (18.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "İmtiyazlar Meselesi".
- GEVHER, Ziya, (19.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Şehrimizde İntihab Başlar-ken".
- GEVHER, Ziya, (20.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Vatandaşlık ve Yerlilik-Yabancılık".
- GEVHER, Ziya, (21.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Lozan'da Garip Bir Rücu".
- GEVHER, Ziya, (22.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Ankara'da Rey Verirken".
- GEVHER, Ziya, (26.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "İkinci Zafere Doğru".
- GEVHER, Ziya, (27.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "İfşa Olunan Bir Hakikat".
- GEVHER, Ziya, (28.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Ayrı Hayatın Doğurduğu Düşünce-ler".
- GEVHER, Ziya, (29.6.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Kıymetli Bir Dostluk Etrafındaki Tehlikeler".
- GEVHER, Ziya, (4.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Harekete Getirmek İçin".
- GEVHER, Ziya, (5.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Konferansta Son Sözlerimiz".
- GEVHER, Ziya, (9.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Sulha Doğru Mu?".
- GEVHER, Ziya, (10.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "İmzayı Men Eden Sebepler".
- GEVHER, Ziya, (11.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Son Oyun Mu? Buna Aldanama-yız!".
- GEVHER, Ziya, (13.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Hayati Bir İhtilaf Noktası".
- GEVHER, Ziya, (16.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Maskeler Atıldıktan Sonra".
- GEVHER, Ziya, (17.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Yeniden Müzakere".
- GEVHER, Ziya, (18.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Beklediğimiz Netice".
- GEVHER, Ziya, (20.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Dokuz Senelik Mücadeleden Son-ra".
- GEVHER, Ziya, (31.7.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Mücadelelerin Hissesi".
- GEVHER, Ziya, (1.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Memleket ve Gençliği Kurtarmak İçin".
- GEVHER, Ziya, (3.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Yapmak ve Tutmak".
- GEVHER, Ziya, (7.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Daimi Bir Tehlike".
- GEVHER, Ziya, (9.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Üçüncü Muahede".
- GEVHER, Ziya, (12.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "İkinci Devreye Girerken".
- GEVHER, Ziya, (13.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Lozan Kahramanlarına Karşı".

- GEVHER, Ziya, (15.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazinin Hitabesi Önünde".
- GEVHER, Ziya, (21.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Ankara ve Ankaralıların İstidadı".
- GEVHER, Ziya, (26.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "26 Ağustos".
- GEVHER, Ziya, (28.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Kararlarda Muhassala-i Muhakeme".
- GEVHER, Ziya, (29.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Biz Ankaralıların Cevabı".
- GEVHER, Ziya, (30.8.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Hayati Bir Nokta".
- GEVHER, Ziya, (3.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Bir Avrupa Hadisesi".
- GEVHER, Ziya, (4.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Müdhiş Bir İsrâf Yatağı".
- GEVHER, Ziya, (5.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Say'ın Semeredâr Olması İçin" ".
- GEVHER, Ziya, (7.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Hükümetin Programı".
- GEVHER, Ziya, (10.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Zabitlerimizin Maaşları".
- GEVHER, Ziya, (11.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Mübadele Müşkölleri".
- GEVHER, Ziya, (13.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Küçücük Tabutlar Önünde".
- GEVHER, Ziya, (18.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Akdeniz'de".
- GEVHER, Ziya, (19.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Muhalefet Meselesi".
- GEVHER, Ziya, (20.9.1923). *Hâkimiyet-i Milliye*, "Balkanlar'da Endişe".
- SADAK, Necmeddin Sadık, (17.1.1928). *Akşam*, "Bir Hadise Münasebetiyle".
- SAFA, Peyami, (19.5.1939). *Cumhuriyet*, "Bütçe Hassasiyeti".
- ÖNCÜ, Ali Servet, (2009). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, "İstanbul'da Mütareke Dönemi Yedek Subay Teşkilatlanmaları", Cilt 16, Sayı 40, Erzurum.

4. KİTAPLAR

- Atatürk 19 Yıl Önce Bugün Ankara'ya Gelmişlerdi*, (1938). Ankara Halkevi Yay., Ankara, Ulus Basımevi.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, (2001). *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, II. Cilt, 21. Yüzyıl Yay., Ankara.
- BERKES, Niyazi, (2005). *Unutulan Yıllar*, yay. Haz. Ruşen Sezer, 3. Baskı, İstanbul, İletişim yayınları.
- GUGLIELMO, Ferrero (1339). *Medeniyet-i Kadimenin Zevali*, Çev. Ziya Gevher, İstanbul Matbaa-i Amire, Maarif Vekâleti Neşriyatı.
- GÜNEŞ, İhsan (2001). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II. Cilt, TBMM Vakfı Yay., Ankara.
- KANSU, Mazhar Müfit, (1986). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2. Baskı, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KOÇ, Bekir vd., (2013). *Bozkırdan Sanayinin Başkentine: Ankara Sanayi Tarihi*, Ankara, Ankara Sanayi Odası Yayını.
- KOÇAK, Cemil, (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, Yurt Yay.
- ÖZTÜRK, Kazım, (1995). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM 3. Dönem (1927-1931)*, III. Cilt, Ankara, TBMM Vakfı Yay.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, (1971). *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, İstanbul, Güven Matbaası.
- TURAN, Şerafettin, (1996). *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap, 2. Bölüm, Bilgi Yay., Ankara.

YETKİN, Çetin, (2004). *Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçladığı S.C.F. Olayı*, 3. Baskı, İstanbul Otopsi Yay.

